

II. Abdülhamid'e Kitapla Şantaj Alman Gazeteci Julius Grosser Tarafından Yazılması Tasarlanan Kitabın Hikâyesi

KADİR KON*

Öz

Bu makalede Alman gazeteci Dr. Julius Grosser'in 1895 yılında Babıâli'ye sunduğu bir kitap taslağı etrafında gelişen olaylar ele alınmaktadır. Fransızca yazılmış ve esasında şantaj amaçlı olan kitap taslağı "Hamidi Rejim"e ve onunla iş birliği yapan Türkiye'deki Alman uzmanlara ağır suçlamalarda bulunmaktadır. Bu yönüyle kitap, o dönemde Türkiye'deki nüfuzunu oldukça artırmış olan Almanya'nın Osmanlı devleti ile ilişkilerini bozma potansiyelini de barındırmaktadır. Öte yandan Tanzimat reformlarıyla birlikte Batı kamuoyunda olumlu imaj oluşturmayı uluslararası sistemde meşru bir zemin sağlamanın yolu olarak gören Osmanlı devletinin "medeni" olma çabasına zarar verecek böyle bir girişim karşısında Babıâli'nin ve Yıldız Sarayı'nın tavrı önem kazanmaktadır. Makalede *Ajans de Konstantinopol*'in sahibi olan Dr. Julius Grosser'in ve sonradan onun davasını ve işini devralacak olan karısı Anna Grosser-Rilke'nin faaliyetleri Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilmiştir. Böylece bahsi geçen haber ajansı örneğinden hareketle II. Abdülhamid idaresinin yabancı haber ajanslarına yönelik tutumunun anlaşılmasına katkı sunulması da amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dr. Julius Grosser, Anna Grosser-Rilke, II. Abdülhamid, Kitap, Şantaj, Yabancı Haber Ajansları

Abstract

This article discusses the events surrounding a book draft submitted to the Porte by German journalist Dr. Julius Grosser in 1895. The draft, which was written in French and was essentially intended as blackmail, makes heavy accusations against the "Hamidian

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü / Assistant Professor, Marmara University, Institute of Middle East and Islamic Countries. ORCID: 0000-0002-3425-5365 kadirkon@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1340877 • Gelis/Received 10.08.2023 • Kabul/Accepted 19.09.2023

Atıf/Citation Kadir Kon, "II. Abdülhamid'e Kitapla Şantaj: Alman Gazeteci Julius Grosser Tarafından Yazılması Tasarlanan Kitabın Hikâyesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 51 (2024): 83-138.

Regime” as well as the German experts in Turkey who collaborated with the Regime. In this respect, the book had the potential to disrupt the Ottomans’ relations with Germany, which had increased its influence in Turkey considerably. On the other hand, it is important to notice the manner in which the Sublime Porte and Yıldız Palace took a stand in the face of such an initiative that would have harmed the Ottoman state’s efforts to be “civilized,” with the attempt to foster a positive image in the Western public opinion with the Tanzimat reforms, so as to gain a legitimate ground in the international system. This article traces the activities of Dr. Julius Grosser, the owner of the *Agence de Constantinople*, and his wife Anna Grosser-Rilke, who would later take over his cause and business, through Ottoman archival documents. Thus, it also aims to contribute to the understanding of the attitude of the Abdülhamid II administration towards foreign news agencies with reference to the example of the aforementioned agency.

Keywords: Dr. Julius Grosser, Anna Grosser-Rilke, Abdulhamid II, Book, Blackmailing, Foreign News Agencies, Agence de Constantinople

Giriş

26 Ağustos 1895 tarihinde Yıldız Sarayı’ndan Hariciye Nezareti’ne gönderilen bir iradede, Mösyö Grosser tarafından Devlet-i Aliyye aleyhine neşri düşünülen fakat bir bedel karşılığında neşrinden vazgeçilebileceği teklif olunan kitabın yayımlanmasının uygun olmayacağı ve her ne suretle olursa olsun yayımlanmasının engellenmesi gerektiği bildiriliyordu. Mâbeyin Dairesi Başkıtabeti’nden gönderilen yazıda ayrıca, daha evvelden Almanya’ya gitmek üzere olduğu bildirilen Grosser’in gidip gitmediği ve yapılan görüşmelerden nasıl bir netice çıktığı da soruluyordu.¹ II. Abdülhamid’in başkâtibi Tahsin Paşa’nın kaleminden çıktığı anlaşılınan iradedeki ifadelerden, öncelikle ortada Osmanlı Devleti aleyhine yazılması planlanan bir kitap olduğu, bu kitabın Julius Grosser adındaki bir Alman tarafından yazılacağı fakat söz konusu kişinin kitabı yayımlamamak karşılığında bir bedel (para) istediği ve ne pahasına olursa olsun bu kitabın yayımlanmaması gerektiğini görüyoruz. Yıldız Sarayı yani II. Abdülhamid konu ile yakından ilgilenmiş ve görüşmelerin/pazarlıkların sonucunu Hariciye Nezareti’nden öğrenmek istemiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aslında “sakıncalı kitap”la ilgili süreç tam da Abdulhamit Kırmızı’nın (1895’ten 1908’e kadar olan süreci kastederek) “II. Abdülhamid idaresinin yüzyıl dönemeci” (*fin de siècle*) olarak tarihlediği 1895 yılının Temmuz ayı içinde başlamış ve Ağustos sonuna yaklaşıldığı halde hâlâ kesin bir neticeye ulaşılamamıştır.² (Yıldız) Saray(ı) merkezli

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 675/50569.01.01 (05 Rebülevvel 1313/13 Ağustos 1331 [26 Ağustos 1895]).
2 Kırmızı, *Abdülhamid’in Valileri*, s. 8, 9.

idare tarzının zirve yaptığı,³ buna karşın muhalif hareketlerin bilhassa da Ermeni meselesinin Avrupa gündeminde bir süredir önemli yer tuttuğu bir zamanda Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid aleyhine Avrupa dillerinde yazılacak bir kitabın dışarıda oluşturacağı imaj kaybına padişahın kayıtsız kalamayacağı açıktır.⁴ Çünkü II. Mahmud'dan itibaren iç ve dış tehditler karşısında Osmanlı Devleti'nin yaşaması bir anlamda Avrupalı büyük güçlerin tutumuna, konumuna ve hatta desteğine bağımlı hale gelmiş ve Batılılaşma/modernleşme/yenileşme adı altında Batı standartlarında yeni bir düzen (Tanzimat) inşası sürecine girmiştir. İşte bu yeni düzenlemelerin başarısı ya da başarısızlığının ölçütü ise genelde Batı'dan gelecek (olumlu-olumsuz) tepkiler olagelmıştır. Bir anlamda Batı (resmî ya da) gayriresmî bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Dolayısıyla Batı(lılar) nezdindeki "meşruiyet" in korunması da büyük ölçüde modern/medenî devlet imajıyla/algısıyla bağlantılı hale gelmiştir.⁵ Arminius Vambery'nin de dikkat çektiği üzere "hünerli bir diplomat" olarak Sultan Abdülhamid selefleri gibi "Avrupa'da hakkında neler söylenip düşünüldüğüne büyük ehemmiyet vermekteydi.

3 "Abdülhamid Tarzı İdare" yahut "Hamidi Rejim" olarak adlandırılan sistemin temelinde Osmanlı hükümet merkezi Bâbîâlî bürokrasisinin refüze edilip onun yerine uzman personel sayısı hayli arttırılan Yıldız Sarayı'ndaki Mâbeyin Dairesi'nin iç ve dış politika meselelerinde padişah adına inisiyatif alması yatmaktadır. Amcası Abdülaziz ve ağabeyi V. Murad'dan sonra 1876 yılında tahta çıkan üçüncü padişah olan Sultan II. Abdülhamid'in bütün gücü şahsında ve ona doğrudan bağlı ekibinde toplanmasının tam gerçekleşme tarihi olarak dönem uzmanı tarihçilerin ortak yargısı 1890 ile 1895 yılları arası dönemdir. II. Abdülhamid hakkındaki en başarılı biyografinin yazarı olarak değerlendirilen François Georgeon da "Sonuç olarak, Yıldız Sarayı'nın iktidarı kendi tekeline alma süreci 1890'larda tamamlanır" diye yazar. Aynı yazar, Paul Cambon'un 1895'te dile getirdiği "Sonunda sultan her şeyi kendi içinde eritmiş" ifadesini de kendi tespitini teyit maksadıyla alıntılar (bk. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 366, 367). Abdülhamit Kırmızı'nın 1895 yılını II. Abdülhamid idaresinin yüzyıl dönemeci (fin de siècle) olarak tanımladığını yukarıda zikretmiştik. II. Abdülhamid ve "Yıldız Rejimi" hakkında ilginç bir benzetme de Abdülhamid döneminin en önemli askerî danışmanlarından von der Goltz (Paşa) tarafından yapılmıştır. Goltz, II. Wilhelm'in Alman imparatoru olmasından sonraki yıllarda (1890'larda) Almanya'daki karar verme mekanizmasının merkezileşmesini ve Kaiser'de "şahsileşmesini" sert bir şekilde eleştirirken Berlin'deki yönetim tarzını "Tıpkı Yıldız'daki gibi" (Gleich wie in Yildis) diye örneklendirme ihtiyacı duymuştur (bk. Krethlow, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha*, s. 207). Öte yandan 1894'ten 1908'e kadar II. Abdülhamid'in başkâtipliğini yapan ve Abdülhamid rejiminin "kara kutusu" sayılan Tahsin Paşa'nın sonradan kaleme aldığı hatıraları da Abdülhamid rejiminin anlaşılması konusunda en başta gelen kaynaklardan biridir (bk. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid*).

4 II. Abdülhamid'in (bilhassa Batı'da) imaj politikası hakkında bk. Deringil, *Well-Protected Domains*; Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları", s. 105-18; Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Abdülhamid dönemi için bk. s. 61-86; Ardıç, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*.

5 Deringil, *Well-Protected Domains*, s. 135-49.

Batı ülkelerindeki kamuoyu (...) sultan için daima büyük önem taşıyormuş gibi görünüyordu.”⁶

Osmanlı Devleti'nin başındaki sultan aynı zamanda halife sıfatına da sahipti. Osmanlı Devleti'nin/sultanlarının müslüman tebaası nezdindeki meşruiyetleri ise şeriat hukukuna bağlılıklarına dayanıyordu. “Kâfir” Batı'dan alınacak kanunlar ve kurumların müslüman halk nezdinde tepki görmesinin önüne geçmek içinse (önceki kanlı tecrübelerden ders çıkartılarak) 1826'daki yeniçeriliğin kaldırılması süreci de dahil, artık yapılacak Batılı tarzdaki yenilikler müslüman kamuoyuna İslamî argümanlar ve yorumlarla sunulmaya başlanacaktır. Öte yandan yine II. Abdülhamid'in basın üzerinde kurmayı arzuladığı mutlak kontrolün bir neticesi olarak basın politikalarının gerek içeride gerekse dışarıda bu imaj meselesi yüzünden ne derece devletin yumuşak karnı haline geldiği de malumdur.⁷ Bununla beraber gazetelerin ve haber ajanslarının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntıları istismar ederek lehte veya aleyhte haber yapmak ya da yapmamak karşılığında para talep etmeleri ve bunu bir şantaj vasıtası olarak kullanmaları da söz konusuydu.⁸ Diğer taraftan 1877/78 Osmanlı-Rus Harbi ve sonraki süreçte İngiltere'nin geleneksel dostluğunu/korumasını kaybettikten sonra İngiltere'nin yerine ikame edilmeye çalışılan Almanya

6 Sultan Abdülhamid'le uzun süre vakit geçirmiş ve onu yakından tanımış biri olan Vámbéry'ye göre “Sultan Abdülhamid'in zihni mütemediyen dış politikayla meşguldü” ve “her hareketinde hesaba kattığı Avrupa Avrupa kamuoyundan ödü kopuyordu; her zaman için münevver, hürriyetperver, yurtsever, kanun ve nizama düşkün ve vicdanlı bir hükümdarı oynamayı arzu etmiş”ti (bk. Vámbéry, *Abdülhamid Türkiyesi*, s. 171, 179, 185). Bu kısımlar Kadri Mustafa Orağlı tarafından Vámbéry'nin *The Story of My Struggle: The Memoirs of Arminius Vambéry* (New York: E. P. Dutton and Company, 1904) adlı kitabından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Abdülhamid Türkiyesi* kitabı içinde verilmiştir.

7 Konuyu Osmanlı arşiv belgelerini ve Reuter(s) arşivinde bulunan belgeleri kullanarak ele alan bir doktora tezi için bk. Yanatma, *The International News Agencies in the Ottoman Empire*. Osmanlı Devleti'ndeki uluslararası haber ajanslarını ve Osmanlı Telgraf Ajansı'nı konu alan bir başka çalışma için bk. Uçan, *The News Agencies in the Ottoman Empire*. Öte yandan II. Abdülhamid'in basın üzerinde uyguladığı sansür politikası da sıkça tartışılmalı bir konu olup bu konuda yazılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*.

8 Buna bir örnek olarak 1892 yılında Havas Haber Ajansı'nın tutumunu gösterebiliriz. Kayseri'de meydana gelen bazı olaylara dair bir tezkir yayımlamak isteyen Osmanlı hükümeti yetkilileri bunu başaramayınca meselenin çaresi olarak hükümet tarafından iptal edilmiş olan Havas aboneliğinin yeniden başlatılmasını salık vermişlerdir. Yine birçok gazeteciye ve haber ajansına belli bir miktar tahsisat ayrılarak aleyhte haber yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmış, üstelik bu durum sadece II. Abdülhamid dönemine has bir durum olmayıp kendisinden önce ve sonra benzer yaklaşımlara hep ihtiyaç duyulmuştur (bk. Yerlikaya, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları”, s. 17-19; Koloğlu, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, s. 21).

ile ilişkilerin neredeyse geri dönülemez bir noktaya vardığı bir zamanda böyle bir kitabın, ki içinde Osmanlı Devleti'ndeki Alman uzmanlar hakkında da birtakım iddialar yer alıyordu, uluslararası ilişkiler bağlamında doğuracağı olumsuz etkileri de olacaktı.⁹

Bu makalede Abdülhamid'in dış imaj konusundaki hassasiyetinden yararlanmaya çalışan yabancı bir gazeteci Julius Grosser'in Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid aleyhine yazmayı planladığı kitaba ve bunun bir şantaj unsuru olarak nasıl kullanılmaya çalışıldığına değinilecektir. Peki bahsi geçen kitap II. Abdülhamid'i panikletecek ve bir yabancı gazetecinin açık şantajına boyun eğdirecek derecede önemli miydi? İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça olarak yayımlanması tasarlanan kitabın Osmanlı arşivlerinde bulunan içeriği bize bu konuda bir fikir verebilecek durumdadır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan kitap taslağı ve ilgili diğer birçok belge bu makale çerçevesinde ilk defa ele alınıp değerlendirilecek ve kamuoyuyla paylaşılmış olacaktır. Bu anlamda Julius Grosser'in (ve de eşi Anna Grosser-Rilke) kimliği ve Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine de makalede yer verilecektir. Arşiv belgeleri, Julius Grosser'in karısı Anna Grosser-Rilke'nin 1937'de yayımlanmış hatıratı ve mevcut literatürün kullanımıyla ortaya bir resim konulmaya çalışılacaktır. Bu "örnek vaka"nın Abdülhamid'in yabancı basınla ilişki kurma tarzının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Dr. Julius Grosser ve Agence de Constantinople

1888 yılında *Kölnische Zeitung* gazetesinin daimi İstanbul muhabiri/temsilcisi olarak Osmanlı başkentine gelen Dr. Julius Grosser'in (1844-1895)¹⁰ İstanbul'daki faaliyetleri hakkında Osmanlı Arşivi'nde birtakım belgeler ve bilgiler olmakla birlikte, bilhassa İstanbul'a gelmeden önceki yaşamına dair bilgileri eşi Anna Grosser-Rilke'nin *Nie Verwehte Klange: Lebenserinnerungen aus Acht Jahrzehnten* [Hiçbir Zaman Kaybolmayacak Sesler: Seksen

9 Osmanlı Devleti üzerinde Almanya'nın etkinlik kazanması iki tarafın da kendi menfaatleri açısından giriştikleri politik yönelimlerin sonucu olarak (1880'lerdeki ön hazırlık aşamasından sonra) esas itibarıyla 1890'dan itibaren belirgin bir hal almıştır (bu konuda bk. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*).

10 Dr. Julius Grosser'le ilgili olarak Osmanlı arşivleri ve birkaç literatür dışında pek bir bilgi bulunmamaktadır. 1895'teki ölüm tarihi konusunda 1853 doğumlu karısı Anna Grosser-Rilke'nin verdiği bilgilere göre Julius Grosser kendisinden on yaş büyüktür. İnternet üzerinde bulunan yeni tarzda soyağacı tespiti sitelerinin tamamında Dr. Grosser'in doğum yılı 1844 olarak verilmektedir. Bu da eşi Anna Grosser'in verdiği bilgiyi teyit eder niteliktedir (bk. https://www.myheritage.com.tr/FP/search-plans.php?colId=30055&itemId=1175742-&rfr=https%3A%2F%2Fwww.geni.com%2F&context=SuperSearch.Search&tr_id=m_7hdgyf8hke_6aeuhirw3b [erişim: 24.07.2023; 11:37])

Yılın Anıları] başlığı altında 1937 yılında Leipzig’de yayımladığı kitabından öğrenebiliyoruz.¹¹

İkinci evliliğini Julius Grosser’le yapan Anna Rilke kendinden on yaş büyük Grosser’le 1880 yılında İsviçre’de tanışmıştır. Akıcı İngilizce’si yanında başka dillere olan hakimiyetiyle de dikkat çeken Julius Grosser müstakbel karısı Anna ile tanıştığında *Nord und Süd* (Kuzey ve Güney) gazetesinin yayın yönetmenliğini yapıyordu. Anna Grosser-Rilke’ye göre, varlıklı bir babanın oğlu olması hasebiyle gençliğini dolu dolu yaşamış ve bu bağlamda uzun yıllar Amerika’da bulunmuştu.¹² O sırada müzik kariyerinde ilerleyen Anna Rilke’yi müzik konusundaki derin bilgisiyle etkilemekle kalmayan Brahms hayranı Grosser, müzik dünyasındaki geniş çevresi sayesinde Rilke’nin müzik kariyerine de katkıda bulunmuştur. Nihayet ikili, 1880’lerin başında Berlin’de sessizce evlenirler ve Julius-Anna Grosser çifti bir süre Berlin’de yaşarlar.¹³ Julius Grosser Berlin’de *Nord und Süd* gazetesini çıkarırken aynı zamanda Amerikan ve İngiliz gazetelerinin Berlin temsilciliğini de yapıyor ve *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* gazetesine tiyatro eleştirileri yazıyordu. Bayan Grosser’in yazdığına göre, bütün bu yoğun iş yükü kocası Grosser’in sinirlerini bozmuş ve bu yüzden de Berlin’den, iş yükünün daha az olacağı, sakin bir yere taşınmaya karar vermişlerdir. Nihayet gezip görmek için uğradıkları Heidelberg’e geldiklerinde Heidelberg Üniversitesi’nin 500. kuruluş yıl dönümüne denk gelmişlerdir. Bu tarihi üniversitenin kuruluş yıl dönümü programları için Breslau gazetesinden Julius Grosser’e muhabirlik teklifi de gelince 1886’da buraya yerleşmeye karar verirler.¹⁴ Bir yıl sonra 1887’de oğulları Günther dünyaya gelir. Aynı yıl Julius Grosser’e Almanya’nın en önemli gazetelerinden *Kölnische Zeitung*’un İstanbul muhabirliği teklif edilmiştir. Dolgun bir ücret karşılığı İstanbul muhabirliğini teklif eden gazete, Julius Grosser’den 01 Ocak 1888 tarihi itibarıyla İstanbul’da göreve başlamasını istemiştir. Nihayet teklif kabul edilir ve böylece Julius Grosser’in ve 1895’in Ağustos ayı sonlarına kadar sürecek İstanbul hayatı başlamış olacaktır. İstanbul’a gitmeyi pek de istemeyen eşi Anna ise 1888’de kucağında çocuğuyla ilk defa geldiği Osmanlı Devleti’nin başkentinde, 1918’de Osmanlı’nın

11 Başlığı değiştirilmiş ve birçok yerinde serbest çeviri havası veren bu kitabın Türkçe versiyonu için bk. Grosser-Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız’a*. Bu makalede Anna Grosser-Rilke’nin hatıratına yapılan atıflar kitabın Almanca orijinal baskısından yapılmıştır.

12 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 74..

13 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 77-84.

14 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 96, 97 Bir başka kaynakta Julius Grosser’in New York Herald gazetesinin muhabirliği için Heidelberg’e gittiği yazılır (bk. Hoffmann, “Grosser-Rilke, Anna”.

çöküşüne ve bütün Alman ve Avusturyalılar'ın İtilaf devletleri kararınca ülke dışına çıkartılmasına kadar kalacaktır.¹⁵

1.1. Agence de Constantinople Nasıl ve Ne Amaçla Kuruldu?

Julius-Anna Grosser çifti ve çocukları 1888 yılının Ekim ayında Viyana'dan bindikleri trenle başlayan yolculuklarını Budapeşte ve Sofya üzerinden geçerek vardıkları İstanbul'daki Sirkeci İstasyonu'nda sonlandırmışlardır.¹⁶ Dr. Julius Grosser 1888'de *Kölnische Zeitung*'un İstanbul muhabiri olarak göreve başladıktan bir yıl sonra bu sefer İstanbul'da bir haber ajansı kurma işine girişmiş ve 1889 yılı sonbaharında Agence de Constantinople adlı şirketi faaliyete geçirmiştir. Başvuru dilekçesinde devletin menfaatleri doğrultusunda hizmet edeceğini ve Avrupa'ya göndereceği telgraflar için Osmanlı Devleti sınırları içindeki telgraf hatlarından ücretsiz yararlanmak istediğini belirten Dr. Grosser'e Meclis-i Vükelâ'dan 18 Aralık 1889'da onay çıkmıştır.¹⁷ 1889 yılının Mayıs ayında Osmanlı hükümetine yaptığı ilk başvuru dilekçesinde ağustos ayında Beyoğlu'nda Kabristan sokak 6 numaralı evinde bir acente tesis edeceğini bildiren Grosser'in dilekçesindeki ifadelerine bakılacak olursa İstanbul'da adeta bir haber tekeli kurmayı planlamaktadır. Verdiği dilekçede şirketinin Fransız Havas dışındaki diğer Avrupalı ajansların İstanbul adresi olacağını işaret eden Dr. Grosser şu hususlara dikkat çekmiştir:

Avrupa'nın büyük telgraf kumpanyalarıyla (yani Berlin'de Wolff, Viyana'da Korrespondenz, Londra'da Reuter ve Roma'da Stefani telgraf kumpanyaları ve bu kumpanyaların Atina, Bükreş ve Belgrad'daki şubeleri) akdeyletiğim mukavelât mücibince mezkûr telgraf kumpanyaları Dersaadet'e münhasıran nâm-ı âciziye olarak telgrafnameler irsâlini ve Dersaadet'ten yalnız ta-

15 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 97-106.

16 Grosser-Rilke'nin İstanbul'a gelmesi ve Sirkeci İstasyonu'ndan Pera'daki evlerine varışlarını tasviri için bk. *Nie Verwehte Klange*, s. 113-15.

17 Dr. Julius Grosser'in haber ajansı kurmak için Osmanlı Devleti'ne yaptığı başvurusu 18 Aralık 1889 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir. "Dersaadet'te telgrafhaneler kabul ve irsali için bir şirket tesis eden Kolonya Gazetesi muhbiri Doktor Julius Grosser'in menâfi-i devlet yolunda ifâ edeceği hüdümâta mukabil Avrupa'ya keşide eyleyeceği telgrafnamelerin yalnız hudûd-ı hâkânî dahilinde meccanen irsâli hakkındaki istidâsının is'âfı münâsib olacağı hakkında Matbûât-ı Ecnebiye Kalemî'nden verilen müzekkire ile ..." yazarken; karar metninde ise "Sûret-i iş'ârâta göre mümâileyh reddiye vesaire gibi sırf menâfi-i saltanatıyeye müteallik telgrafhanelerin neşrini deruhde etmiş olacağı gibi istediği muafiyet dahi yalnız hudûd-ı hâkânî dahilindeki hatlar üzerinde keşide edeceği telgrafhanelerin meccanen imrârından ibaret olarak bunun hazîne-i celîliyyeye bâr olacak ciheti bulunmadığına nazaran istihâ-yı vâkiin is'âfı münâsib olmasıyla bermüceb-i tezekkürün ifâ-yı muktezâsının bâ-mazbata istizâsı tezekkür kılındı" yazıyor (bk. BOA, BEO MV.49/73.001.002 [06 Kânunuevvel [1]305]).

raf-ı âcizânemden gönderilecek telgrafnamelerin kabul ve tevziini taahhüd eylemişlerdir. Reuter Telgraf Kumpanyası'nın vekâleti dahi bendenize tevdi ve ihale kılınacaktır. Ahvâl-i meşrûhada taraf-ı âcizânemden gönderilecek telgrafnameler binlerce gazetelere derç olunacağından hiçbir kimsenin bunu yapmaya muktedir olamayacağı derkârdır. (...) Kolonya Gazetesi'nin (Kölnische Zeitung) muhbiri sıfatıyla dahi ispat eylediğim üzere (Sıfat-ı mezkûriyi el'an muhafaza etmekteyim) hayırhahan Devlet-i Aliyye'den bulunduğum cihetle saltanat-ı seniyyeye ifâ-yı hüsn-ı hizmete muvaffak olur isem bahtiyar olacağımdan bu hususta dirîğ-ı muâvenet buyurulmasını rica ederim. Tesis edeceğim acentenin menâfi-i sahiha-yı Devlet-i Aliyye hakkında ifa edeceği hidemâta mukabil cânib-i Bâbîâlî'den dahi telgrafnamele-
rinin kabul ve irsali hususlarında böyle bir hizmetin süratle hüsn-ı cereyanına muktazî her türlü teslihatın irâe buyurulacağını ümid ederim.¹⁸

Eylül ayında hükümete yeni bir dilekçe veren Grosser, gazetelere gönderdiği sirkülerle 01 Ekim 1889'dan itibaren fiilen faaliyete başlayacağını belirtmiştir. Havas Haber Ajansı da aynı sırada ekim ayı başından itibaren İstanbul'daki faaliyetlerini durduracağını abonelerine bildirmiştir. 02 Ekim 1889'dan itibaren de Agence de Constantinople menşeli haberler gazetelerde çıkmaya başlayacaktır.¹⁹ Bu arada Grosser, daha hükümetten resmî izin almadan faaliyete geçmiştir. Resmî iznin ancak aralık ayı ortasında alınmasında ise 02-06 Kasım 1889 tarihlerinde Osmanlı Devleti'ne resmî bir ziyaret yapan II. Wilhelm'in bir etkisi olmuş olabilir.²⁰ Öte yandan Havas'ın faaliyetlerini sonlandırma kararında 1889'da Agence de Constantinople kurulana kadar Havas'ın İstanbul'daki temsilcisi olan Dr. Julius Grosser'in görevini bırakmasının etkisi olabilir.²¹

Görünüşte Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin teşviki ve desteği ile Dr. Grosser tarafından hayata geçirilen proje uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin bir izdüşümüydü. Türkiye'de 1860'lardan itibaren iş birliği içinde bulunan Fransız Havas Ajansı ile İngiliz Reuter Ajansı arasındaki (Havas-Reuter) ortaklığın sonu anlamına gelen bu yeni haber ajansı Osmanlı Devleti kaynaklı haberler üzerindeki Fransa/

18 Koloğlu, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, s. 24.

19 Koloğlu, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, s. 24, 25. Havas Haber Ajansı İstanbul'dan çekilmeye karar vermesine rağmen Fransız hükümetinin baskısıyla İstanbul'da bir temsilci bulundurmaya devam etmiştir (Yanatma, *The International News Agencies in the Ottoman Empire*, s. 231).

20 II. Wilhelm'in 1889'daki bu ilk ziyareti ve sonrasındaki ziyaretleri (1898 ve 1917 için bk. Bayraktar, "Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeler", s. 59-96; Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu Ziyareti", s. 73-97 (ziyaretin Osmanlı basınına yansımaları hakkında bk. Gözeller, *Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması*, s. 21-31).

21 Yanatma, *The International News Agencies in the Ottoman Empire*, s. 232.

Fransızca hegemonyasını sonlandırmayı amaçlayan bir İngiliz-Alman (ve Avusturya-Macaristan) ortak girişiminden başka bir şey değildi.²² Anna Grosser-Rilke de ajansın kurulmasını hatıratında şu sözlerle anlatıyor:

Aynı zamanda kocamın öteden beri planı olan Türkiye'de bir haber bürosu açma düşüncesi de gerçekleşmişti. O güne kadar Paris'te bulunan Agence Havas Türkiye'de yayımlanan gazetelere telgrafla haber sunan tek ajanstı. Dolayısıyla bu alanda Fransız etkisi hâkimdi. Kocamın planı bunun önüne geçmek üzerinedi. Bu düşüncüyü gerçekleştirmek çok ağır bir çalışmayı gerektirmişti. Büronun kurulması Alman büyükelçisi von Radowitz ve Avusturya büyükelçisi Calice'in kuvvetli destekleri sayesinde mümkün olmuştu. Agence de Constantinople ismini alan büro I. Dünya Savaşı sonuna kadar kritik zamanlarda Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda etkiye bulunmayı sürdürmüştür.

Ajansımız Avrupa'nın bütün büyük haber ajanslarıyla iş birliği halindeydi. Bu ajanslar: Havas, Reuter, Wolff ve onun Viyana'daki bürosu ile Roma'daki Stefani Ajansı idi. Haberler, o dönemde Şark'ta hâkim olan Fransızca dilinde yayımlanıyordu. Ayrıca bütün dünyadan borsa haberlerini veriyordu. Ajansın büyük bir işletme olması yanında bir diğer önemi de siyaseten Fransa'nın eski etkinliğini azaltmak için bir enstrüman olmasından ileri geliyordu. Finansal açıdan da sağlam bir zemine oturan işletmenin aboneleri arasında bütün Osmanlı gazeteleri, Osmanlı Bankası, bütün elçilikler, Türk hükümeti ve sultan da bulunuyordu. Bu kurumsal aboneliler yanında ajansın çok sayıda özel şahıs abonesi de vardı. Kocam ajansın müdürü olduğundan işi ağırdı ve işletmenin her şeyinden sorumluydu. Aynı zamanda Kölnische Zeitung'un daimi temsilciliği görevi de üzerindedi.²³

Başkent İstanbul'un sosyal hayatına entegre olan Grosser çifti ajans işiyle paralel olarak elçiliklerdeki davetlerde boy gösterdikleri gibi II. Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı'na da davet edilmiş ve sultanla tanışma şerefine de erişmişlerdi. Hatta Bayan Grosser Yıldız'da Sultan Abdülhamid'e özel bir konser dahi vermişti. Cömert sultan, Anna Grosser-Rilke'nin performansını bir kese altınla ödüllendirdiği gibi onu, kadınlara mahsus Şefkat nişanıyla da taltif etmişti.²⁴ Yine Dr. Julius Grosser de 1892 yılında *Kölnische Zeitung Dersaadet muhbiri ve Agence de Constantinople nam havadis şirketinin vekili* sıfatıyla *üçüncü rütbeden bir kıta Nişân-ı Âlî-yi Osmâni ile taltif olunmuştu*.²⁵

22 Yanatma, *The International News Agencies in the Ottoman Empire*, s. 210, 211.

23 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klänge*, s. 134, 135.

24 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klänge*, s. 125-31.

25 Bu konuda bk. BOA, HR. TH.118/65.001.001 (R. 19 Nisan [1]308[1 Mayıs 1892]) ve I.HR. 325/21025 (H.29.09.1309). Dr. Grosser'in nişan ve beratının teslim edildiğine dair 04 Ağustos 1892 tarihli belge için bk. BOA, HR. TH.118/65.001.001 (23

Sultan tarafından Dr. Grosser'e verilen nişan Osmanlı Devleti için sıra dışı bir uygulama değildi. Nitekim Osmanlı Devleti için uluslararası haber kuruluşlarının temsilcilerine, yöneticilerine ve muhabirlerine nişanlar verilmesi, bu kuruluşlar ve temsilcileriyle iyi ilişkiler sürdürmenin bir aracıydı. Abdülmecid döneminde başlayan bu türden uygulamalar II. Abdülhamid döneminde daha da artmıştı. Amaç, bu kimselerle kurulacak dostane ilişkiler sayesinde "Kendisine ve Osmanlı hükümetine karşı düşmanca haberciliği önlemektir." Bu anlamda Havas'ın, Wolff'ün ve Reuter'in hemen bütün temsilcileri Abdülhamid tarafından nişanlarla taltif edilmişlerdir. Nişanla taltif gerekçesi olarak genelde "Osmanlı Devleti'nin çıkarları ve yararına hizmet ettikleri" belirtiliyordu.²⁶

Anna Grosser-Rilke hatıratında, "sağlık durumu gözle görülür derecede kötüleşmiş" olan kocası Dr. Julius'un İstanbul'daki son dönemlerini "Karanlık Saatler" başlığı ile anlatmaktadır. 1894 yılının geç yazında *Kölnische Zeitung* gazetesinden verilen yeni bir özel görev için Dr. Grosser'in Kırım'a gitmesi gerekiyordu. Kendisi de hasta olan Dr. Grosser'den, bir başka ağır hasta olan hatta her an için ölümü beklenen, Rus Çarı III. Alexander'ın yaz aylarını geçirdiği Kırım'daki Livadia'dan çarın sağlık durumu ve şayet ölürse de ölümüyle ilgili haberleri Almanya'ya geçmesi istenmişti. Çarın beklenen ölümünün birkaç hafta gecikmesiyle (01 Kasım 1894) Dr. Grosser'in Kırım'a gidişindeki gecikme de telafi edilmişti.²⁷ Anna Grosser-Rilke hatıratında kocasının hastalığı ve ölümünü anlatırken 1894 yazı ile 1895 yazındaki hadiseleri sanki aynı yıl içinde gerçekleşmiş gibi anlatmaktadır. Bu ise hatıratı okuyanlarda kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Oysa kocasının III. Alexander'ın öldüğü yıl olan 1894 yazında yaptığı Kırım seyahatinden dönüşü ile tedavi için İstanbul'dan ayrıldığı ve bir daha geri dönmediği 1895 yılındaki Almanya seyahati arasında bir yıllık bir zaman aralığı vardır. Dr. Grosser'in İstanbul'daki son günlerini ve ayrılışını Anna Grosser-Rilke kitabında şu sözlerle anlatmaktadır:

Kocamın acıları çekilmez şekilde çoğalmıştı. Kür için Nauheim'a gitmeliydi fakat ben ona refakat edemiyordum, çünkü bürodaki işler Konstantinopol'de kalmamı gerektiriyordu. Kocam için öngörülen üç haftalık bir tatil de çok zor görünüyordu. Çünkü Alman endüstrisinin değişik konuları içeren ve de devam eden işleri için firma temsilcilerinin kocama ihtiyaçları vardı. Fakat onun gücü artık bütün bu zor işlere yetmiyordu. Ajansta onun yerini almalıydım. Bu arada *Kölnische Zeitung* gazetesi için Konstantinopol'e yeni bir özel temsilci gelmişti. Kocamın tedavi için ayrılışı benim için ağır bir darbe, aynı zamanda da kötü sezgili bir vedalaşma olmuştu. Koca-

Temmuz [1]308).

26 Yanatma, *The International News Agencies in the Ottoman Empire*, s. 123, 124.

27 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klänge*, s. 150.

ma sadık büro çalışanımız Nicoli refakat ediyordu. Onun bizden ayrılması ağustos ayı başına denk geliyordu. Oysa benim, yalnızca kocamı hayatta bulmak ümidiyle oğlumla birlikte Berlin'e giden Express trende oturuyor olduğum tarih 10 Ekim'di.²⁸

Anna Grosser-Rilke'nin hatıratında üstü kapalı şekilde geçtiği "Alman endüstrisinin değişik konuları içeren ve de devam eden işleri için firma temsilcilerinin kocama ihtiyaçları vardı" ifadesinden Dr. Julius Grosser'in yalnızca gazetecilikle yetinmediği, aynı zamanda iş takibi de yaptığı sonucu çıkıyor. Öyle ki Dr. Grosser, 1893 yılında Osmanlı Devleti'nin askerî gemi siparişlerini verdiği Almanya'nın Kiel şehrindeki Germania firmasının İstanbul temsilciliğini üzerine almıştır.²⁹

2. Dr. Julius Grosser'in Elinde Bir Kitap Taslağı ile Bâbiâli'ye Müracaatı

Otuz yıl kadar Osmanlı başkentinde yaşayan ve İstanbul'daki hayatına dair çok sayıda hatırasını yer yer ayrıntılarıyla anlatan Anna Grosser-Rilke bir yönüyle kendi kaderini de değiştirecek en önemli olaya kitabında hiç yer vermemiştir. Bu olay kocası Julius Grosser'in İstanbul'dan ayrılmadan önce sadarete ve Yıldız Sarayı'na yaptığı müracaatlar ve bu süreçte yaşanan pazarlıklardır. Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili en erken tarihli belge Bâbiâli Tercüme Odası'ndan Agâh Efendi tarafından kaleme alınan 11 Temmuz 1311 (23 Temmuz 1895) tarihli bir muhtıradır. Muhtırada *Agence de Constantinople muhbiri Mösyö Grosser*'in Avrupa'da dört dilde yayımlanması planlanan bir kitaptan bahsettiği ve bu kitabın Osmanlı hükümeti hakkında bazı *muzır* hususları içereceği bildirilmektedir. *Mösyö Grosser*, şayet bunun önüne geçilmek istenirse kendisine 50 lira maaş ve 3000 lira para verilmesi gerektiğini Agâh Efendi'ye söylemiştir. Sadaret tercümanının muhtırası sadeleştirilmiş haliyle şöyledir:

Yüksek sadrazamlık makamının emriyle ve kendilerini temsilen Agence de Constantinople muhbiri Mösyö Grosser'le görüştüm. Adı geçen şahıs gelecek ekim ayının başında Avrupa'da dört dilde, yani Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça olarak Osmanlı Devleti aleyhinde bir kitap yayımlanacağını ve bu kitabın bir hiciv tarzında değil de ciddi bir eser olarak yayımlanacağını, dolayısıyla herkes tarafından dikkate alınıp incelenecek

28 Anna Grosser-Rilke kocasının son isteği olan çocuğunu görme arzusunu yerine getirememiştir. Berlin'e vardıklarında kocası Julius Grosser ölmüştü (bk. Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 150, 151).

29 Germania şirketi 1893 yılında o güne kadar temsilciliğini yaptığı M.H. Back ile ilişkisini kesmiş ve yerine Grosser'i tayin etmiştir (bk. Gözeller, *Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansımaları*, s. 68, 70).

bir eser olacağını bildirmektedir. (Galiba üç kişiden ibaret olan) yazarlar kitabın içindekiler kısmında bahsedilen ve sıralanan ilk dört başlığın Mösyö Grosser tarafından kaleme alınmasını talep etmişlerdir. Mösyö Grosser ise böyle bir eserin olumsuz bir etkide bulunacağı ve padişah hazretlerince hoş karşılanmayacağını bildiği için kitabın yayımlanmasının önüne geçilmesi hususunda aracılık etmeyi teklif etmektedir. Yine ilk başta, kitabın yazarları için tazminat adı altında 5000 Osmanlı lirası talep etmiş olmakla birlikte, hükümet tarafından kendisine aylık 50 lira maaş bağlanması şartıyla 5000 liralık meblağı 3000 Osmanlı lirasına indirmeyi teklif etmiştir. Bundan başka adı geçen şahıs, şayet kendisine aylık 50 Osmanlı lirası maaş tahsis edilmeksizin, yalnızca 3000 Osmanlı lirası verilmesiyle yetinilecek olursa da bahsi geçen eserin yayımlanmasını engellenmesinin söz konusu olamayacağını hiç tereddütsüz bir şekilde beyan etmiştir. Kendisinin İstanbul'da sekiz seneden beri ikamet ettiği halde bir para bile almadığını ve hiçbir şey talep etmediğini, buna karşılık Osmanlı Devleti'ne ve matbuata yönelik hizmetlerine mükâfat olarak yalnızca ikinci rütbeden bir kıta Mecidi nişanı aldığını ve bunun dışında da hiçbir şeye nail olmadığını sözlerine ekledi. Mösyö Grosser kaplıcalardan birinde tedavi olmak maksadıyla sekiz güne kadar Avrupa'ya hareket edeceğinden mümkün olan en kısa sürede bir cevap almak arzusunda.

Mösyö Grosser, ben acizlerinin yanından ayrılmadan evvel *zât-ı sâmî-i cenâb-ı fehîmânelerine* takdim kılınan söz konusu kitabın içindekiler kısmını (fihristini) bana verdi.

Bu yolda bir talep ile Mösyö Grosser'in para kapmak için istediği vasıtalar hakkında bir fikir beyan edip değerlendirmede bulunmak ben acizlerine ait bir keyfiyet değildir.

Adı geçen kişiyle şahsî bir tanışıklığım yoktur fakat büyük önemi olduğunu düşündüğüm bir durum daha önceden dikkatimi çekmiş olduğundan bunun yüce sadrazam hazretlerinin (piş-i nazar-ı takdîr-i sâmî-i fehîmânelerine) dikkatlerine sunmayı münasip buldum. Bundan birkaç ay evvel Mösyö Grosser aleyhine Almanya Genel Konsolosluğu'nda namus davası açılmış ve kendisi para cezasına mahkûm edilmiştir. Bahis konusu şahıs (Grosser) (belki kedilerinden para kapmak maksadıyla) Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Almanyalılar hakkında iftiralara yaymış ve onlar da bu sebeple kendisiyle münasebetlerini kesmişlerdir.³⁰

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Dr. Grosser'in bu müracaatına ilk başta bir cevap verilmemiştir. Bunun üzerine Grosser bu defa konuyu Yıldız Sarayı'na bildirme gereği duymuştur. Saray, konunun araştırılmasını sadarete yazınca Sadrazam Said Paşa 28 Temmuz 1895'te konuyu

açıklayan bir tezkire kaleme almak durumunda kalmıştır. Said Paşa yazısında önce yukarıda bahsedilen mütercim Agâh Efendi'nin muhtırasında belirtilen para pazarlıklarından bahsetmiş ve ardından Mösyö Grosser'in Osmanlı Devleti'ne bugüne kadar *hasbice* hizmet ettiğini ve bugün de aynı yolda devam etmek istediğini bildirdiğini ifade etmiştir. Said Paşa devamında şunları anlatıyor:

Elyevm dahi fâide-i zâtiye fikrinde bulunmayıp bu madde-yi eseri istikamet ve hizmet olmak üzere ihbar ettiğini söylediği halde emr-i fermân-ı hümâyun-ı mülûkânenin şerefsudurundan beri hemen her gün Bâbîâlî'ye gelerek sadaret tercümanı vasıtasıyla müracaatını tekrar ve yukarıda beyan olduğu üzere istediği atıyye-i küliye ile maaş-ı daimiyi temin matlubunu tezkâr eylediği ve evvelki gün dahi hastalandığı vesilesiyle zevcesini Bâbîâlî'ye göndererek bu kadın tarafından dahi zevcinin ifâdâtı bilvasıta tekrar ve irsal kılındığı maddelerine ve bir de varaka-i merkümede beyan olduğu vechle mukaddema Almanya Konsoloshanesi'nden namus davasıyla taht-ı mahkûmiyete alınmış olmasına nazaran kendisi karışık bir adam görüldüğünden ve buna bu vesile ile fâide-i külliye istihsal eylemek için haber verdiği neşriyata dahi yine kendisi tertip veya teşvik eylemiş olması lazım geleceğinden (...) ve risalenin neşri halinde müfteriyattan ibaret olmak lazım gelen muhteviyatı matbuat vasıtasıyla red ve cerh ve risalenin memâlik-i şâhâneye idhali menolunacağı (...) ³¹

Açıkçası Said Paşa Dr. Grosser'in ifadelerini pek inandırıcı bulmamış hatta bu kitap işinin de şahsın kendi tertibi olduğuna inandığını belirtmekten geri durmamıştır. Öte yandan yazısının devamında Said Paşa, bu durumda para vererek konuyu kapatmanın bu yöndeki hareketlerin yolunu açacağı için de sakıncalı olacağını; kaldı ki şayet kitap yayımlansa bile iftiralardan ibaret olan içeriğine gazeteler üzerinden reddiyeler yazılıp kitabın Osmanlı Devleti'ne girişinin de yasaklanabileceğini ifade etmiştir. Said Paşa daha sonra Fransa basın kanununu örnek vererek mektupla tehditte bulunmanın cezaî müeyyide gerektirdiğini ve bunun için de Hariciye Nezareti'ne tavsiyede bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca Bâbîâlî hukuk müşavirlerinden de bu türden tehditlere ve yayımlara karşı devletler hukuku bakımından ne türden tedbirler lazım geleceğine dair bir rapor hazırlamalarını istediğini belirten Said Paşa, sonuç olarak Dr. Grosser'in teklifinin ciddiye alınmaması yönünde görüş belirtmiş ama yine de son sözü padişaha bırakmayı ihmal etmemiştir: "Mümâileyh Grosser'in ifâdât ve teklîfâtının nazar-ı itibara alınmaması muvâfık-ı maslahat mütalaa kılınmış ise de ol

31 Sadrazam Said Paşa imzalı belge için bk. BOA, Y.A.HUS.333/38.001.001 (16 Temmuz [1]311 [28 Temmuz 1895]).

babda her ne vechle emr ü ferman buyrulur ise hükm-i celile infaz olunur efendim.”³²

Sadaretten olumlu bir cevap alamayan Dr. Julius Grosser yeniden Yıldız’a müracaat etme ihtiyacını duymuş görünmektedir. Nitekim Fransızca olarak ve padişahın başkâtibi “Tahsin Bey Hazretlerine” hitaben dört sayfalık bir mektup kaleme almıştır. Mektup hemen Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Mektubunun baş kısmında Grosser, söz konusu talebinin sadrazama bildirildiğinin kendisine söylendiği günden beri cereyan eden gelişmeleri yazıyla anlatmak istediğini beyan etmiştir. Durum hâlâ on gün önceki gibidir diyen Grosser, Bâbîâlî’ye altı defa gittiği halde sadrazam hazretleriyle bir türlü görüşmediğini fakat kendisine durumun düşünülüp araştırıldığı cevabının verildiğini yazmaktadır. Sağlık durumunun kötülüğünden bahisle başka birinin yardımı olmaksızın yürüyemeyecek durumda olduğunu söyleyen Grosser, bu yüzden de “İstanbul’da kalma sürem uzadıkça tedavi için yurt dışına çıkma ihtiyacım artmaktadır” demektedir. Bu anlamda sadrazama müracaatının sebebi yalnızca padişah hazretlerinin mukaddes menfaatlerine hizmete dayandığını bildiren Grosser, şimdi ise ağır bir yük altında kaldığını ve kitabın yayımlanmasına harcamak mecburiyetinde olduğum kıymetli zamanı boş yere harcadığından dolayı kendisini suçlayacak kimselere ne cevap vereceğini bilmediğini söyleyerek ve mektubuna şu sözlerle devam etmiştir:

Ayrıca sekiz seneden beri tamamını memleket menfaatleri için harcadığım zamanımın da zerre kadar takdir ve itibar görmediğini görüyorum. Geçmişin mükafatı ve gelecekteki maaşıma vesile olarak padişah hazretlerinin mülküne hizmet için talep ettiğim aylık tahsisatı bundan sekiz sene evvel istemiş olsaydım bu geçmiş sekiz senede dört bin sekiz yüz lira verilmiş olacağını tekrar ederim. Ailemle ilgili mecburiyet sebebiyle gelecek pazartesi günü Dersaadet’ten ayrılmaya kesin karar verdim. Ayrılışımdan sonra kitabın yayımının engellenmesi için meydana gelecek her türden teşebbüslerin faydasız olacağını ve hatta aylık talep ettiğim meblağdan fazla para verilmesinin dahi etkili olamayacağını beyan eylerim. Kitabın üç müellifi ile yayımcıları bunun neşri halinde yalnızca benim aracılığım ile giriştikleri şu pazarlıktan daha fazla para kazanacaklarına ve tarafımdan yazılacak kısmın diğer biri tarafından, kullanacağım mutedil lisan kullanılmayarak şiddetli surette yazılmasının mümkün olduğuna kanidirler. Hasılı, *zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhî ile saltanat-ı seniyyelerinin* menfaatlerine hizmet maksadıyla meydana gelen teşebbüsümün neticesinde yalnız kendim mağdur olmuş olacağım. Dersaadet’i terk ile sağlığıma elverişli mutedil bir yerde yaşamak için Agence de Constantinople’ü satacağım. Fakat benden sonra buraya gelecek olan adamın memleketi seven değil, aksi şekilde olacağından eminim. Matbuat İdaresi tarafından

yazılacak birkaç satırla içeriğinin tekzip edilmesinin mümkün olamayacağı söz konusu eserin yayımlanmasından sonra, namusluca istenilen ve çok görülmemesi gereken bir meblağın verilmesinden kaçınılması ile kitabın yayımlanmasına rıza göstermesinden ve acizleri gibi yerinin doldurulması mümkün olmayan bir adamın memleketi terketmesinden dolayı padişah hazretlerinin de pek ziyade müteessif olacaklarına dahi kaniyim. Durumu ve hükümet tarafından hiçbir şekilde mükâfata layık görülmediğimi Hariciye nazırı paşaya anlattığımda paşa, benim gibi adamların nadir olduğunu ve bunun meşrep ve yaratılış güzelliğine delalet ettiğini ifade etti. Durumun temmuz ayının otuz birine tesadüf eden çarşamba günü sadrazam hazretlerine tekrar bildirilip anlatılacağı hususu ben acizlerine tebliğ edildiğinden sadrazam hazretlerinin yarın vereceği karar hakkında müdahale ve etkide bulunmak yahut yarın ile ağustosun beşinci günü arasında bir karar verilebileceğini dikkate alarak sizin dikkatinizi çekmeye mecbur oldum. Yüce padişahın arzularına gayrı muvafık ve memleket menfaatleri bakımından zararlı bir emrin meydana gelmesine engel olmak maksadıyla ve tarafsızca yapılan girişimimin neticesinde alınacak kararın talebime uygun olmaması bendenizde ömür boyu sürecek bir acıya yol açacaktır. Yürümekte ve hareket etmekte güçlük çekmekle birlikte bendeleriyle görüşmek arzu buyrulduğu takdirde her zaman için görüşmeye amade olduğumu arzederim. En son görüşmemizden bu yana sağlığım hissedilecek derecede fenalaşmıştır. Bunlar tamamen memleketin sahibi padişah hazretleriyle memlekete olan sevgimden doğmuştur.³³

Dr. Grosser'in sadrazamdan bir cevap alamamasıyla birlikte doğrudan Yıldız Sarayı'na başvurması üzerine Abdülhamid, konunun kapatılmadan önce yeniden incelenmesini uygun görmüştür. Oysa konu sadaret tarafından 28 Temmuz 1895'te hususi bir tezkire ile saraya bildirilmiş ve orada Dr. Julius Grosser'in açıklamalarının ve teklifinin dikkate alınmaması gerektiği ifade edilmişti. Anlaşılan o ki Dr. Grosser'in son girişimi konunun kapatılmasını engellemeyi başarmıştı. Tahsin Paşa'nın padişah adına 02 Ağustos 1895'te sadarete yazdığı iradede Dr. Grosser'le ilgili bütün evrak istendiği gibi bir ajans sahibi olan Grosser'den ileride istifade edileceği anlaşılırsa görevlendirilmesinin devamına, aksi takdirde ise kesilmesine işaret ediliyordu. Yazıda başka bir örneğe de işaret edilerek "vaktiyle Dietekr'(?)'e tahsis olunduğu gibi mümâileyh Grosser'e de bir miktar şey tahsis olunmak lazım gelip gelmeyeceği" hususunu sadrazamın (yeniden) değerlendirmesi isteniyordu.³⁴

33 Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilen mektup burada tarafımdan sadeleştirilerek verilmiştir (mektup için bk. BOA, İ. HUS.40/21.003 ve İ. HUS.40/21, Lef 3 [30 Temmuz 1895]).

34 BOA, İ. HUS.40/21.003 (30 Temmuz [1]311[2 Ağustos 1895]).

Anlaşılan Sadrazam Said Paşa Dr. Grosser'in kitap şantajına kolay kolay teslim olmak niyetinde değildi veya en azından hükümetten kopartılacak parayı pazarlıkla mümkün olduğunca aza indirmek istiyordu. Abdülhamid'in başkâtibi Tahsin Paşa'nın kaleme aldığı 23 Ağustos 1895 tarihli bir iradeden anlıyoruz ki Dr. Grosser'e aylık maaş olarak 20 lira teklif edildiği gibi, kitabın diğer yazarları olarak iddia edilen üç yazar için istenilen 3000 lira da sadrazam tarafından 2000 liraya indirilmeye çalışılmıştır. Pazarlık sonunda 20 lira maaş 50 liraya çıkartılmış, hatta Said Paşa'nın 12 Ağustos 1895'te saraya bildirdiğine göre, Dr. Grosser kitabın yayımlanmasının engellenmesi için istediği 3000 liradan vazgeçip 2000 liraya da razı olmuştur. Fakat kitabın ortaklarının ismini vermek istememesi üzerine sadrazam, bu kitap işinin uydurma bir tertip olduğunu düşünerek olayın geçiştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Said Paşa'nın bu beyanına rağmen Abdülhamid yine de meseleyi riske etmek istemediğinden olsa gerek kitabın yayımlanmasının engellenmesi için para vermek yahut konuyu geçiştirmek gibi çözümlerden hangisinin "münasip ve ehven addolunursa o suretin icrasını" istemiştir. Bu arada Dr. Grosser, son olarak Tahsin Paşa'ya iradenin yazıldığı gün İstanbul'dan ayrılacağını ve kitabın içeriğini havi bir tezkire veremeyi ihmal etmemiştir. Üstelik bu son tezkireye padişah da göz atmıştır.³⁵

Tahsin Paşa'nın kaleme aldığı padişah iradesinden üç gün sonra Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir tezkirede "Mösyö Grosser tarafından ifade ve bir bedel itâsıyla men'-i neşri teklif olunan kitabın şu aralık intişarı muvâfık-ı hâl olamayacağı derkâr bulunmasıyla her ne suretle olur ise olsun kitâb-ı mezkûrun katiyyen men'-i neşri esbabının istihsali ve bir de mümâileyh Mösyö Grosser Avrupa'ya gitmek üzere olduğunu evvelce ifade eylediğinden kendisiyle bir netice hasıl edilip edilmediğinin ve henüz Dersaadet'te midir değil midir? burasının" bildirilmesinin halife hazretleri tarafından *Mâbeyn-i Hümayun Başkitâbeti* vasıtasıyla sordurulduğunu görüyoruz.³⁶

Nihayet Dr. Julius Grosser'le yapılan görüşmeler ve pazarlıkların bir "orta yol" bulunarak karara bağlandığını (aylık 50 lira maaş ve kitabın yayımlanmaması karşılığında 500 lira toplu para) Sadrazam Said Paşa'nın Yıldız Sarayı'na sunduğu bilgilerden anlıyoruz:

"Paris'e gitmiş olan Mösyö Grosser'e 50 lira maaş tahsisi ve men'-i neşrini teklif ettiği kitaptan dolayı 500 lira tahsisat itâsı hakkında Hariciye Nezâret-i Celîlesinin 08 Rebülevvel 313 (29 Ağustos 1895) tarihinde bit-tezkire-i husûsî arz ve takdim ile isti'zân-ı keyfiyet olunmuştu. Mümâileyhin zevcesi gelerek metâlib-i vâkıa cevap verilmediği halde kitabın men'-i

35 Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu tezkire için bk. BOA, İ. HUS. 41/109.001.001 (10 Ağustos [1]311 [23 Ağustos 1895]).

36 BOA, BEO. 675/50569.01.01 (14 Ağustos 1311 [26Ağustos 1895]).

neşri zımındaki taahhüden vareste kalacağını ifade ettiğine dair nezâret-i müşârüneyhâdan gelen tezkire arz ve takdim olunmakla ol babda her ne vecihle emr ü ferman buyrulur ise mantûk-ı münîfi inzâr olunur efendim.³⁷

Said Paşa'nın gönderdiği tezkirede görüldüğü üzere Dr. Grosser İstanbul'dan ayrılmadan önce başından beri konunun içinde olan karısı Anna Grosser-Rilke'yi para meselesini takip etmekle tembihlemiştir. Nitekim o da Hariciye Nezareti'ne giderek talep edilen maaşın ve paranın karşılanmaması durumunda bahis konusu olan kitabın yayımlanacağını bildirerek kocasından sonra kendisinin konunun takipçisi olacağını tehditkâr bir tarzda açıkça belirtmiştir. Said Paşa'nın Dr. Grosser'in taleplerini karşılama konusunda daha fazla inat etmemesindeki en önemli etkenin II. Abdülhamid'in tavrı ve en nihayetinde *iradesi* olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sadrazam adına sadarettin Hariciye Nezareti'ne yazılan 10 Eylül 1895 tarihli tezkireden bu durumu net şekilde anlıyoruz.³⁸ Said Paşa yazışmalarda ilginç bir şekilde Dr. Julius Grosser'i Fransa ile ilişkilendirmiştir. Nitekim Fransa kanunlarına göre cezalandırılmasının yollarının araştırılması gerektiği hususundaki görüşlerine yukarıda değinilmişti. Bu son yazısında da yanlış şekilde Grosser'in Paris'e gittiğini belirtmiştir! Oysa Grosser Almanya'ya, Berlin'e gitmiştir. Konuya uzaklığından mı, Grosser'in daha önce Havas temsilcisi olmasından mı yoksa onun bilmediğimiz Fransız vatandaşlığından mı bu yanlış Fransa ilintisine takılmıştır, bilemiyoruz.

3. Kocasının Yarım Bıraktığı İşi Anna Grosser-Rilke Üstleniyor

10 Ekim 1895'te kocası Dr. Julius Grosser'i hayatta iken son bir defa görmek için çoçuğu ile birlikte İstanbul'dan trenle yola çıkan Anna Grosser-Rilke Berlin'e vardığında çok geç kalmıştır. Onlar yetişmeden Julius Grosser 13 Ekim 1895'te ölmüştür. Kocasının defin işlerini hallettikten sonra Agence de Constantinople'ün geri plandaki sahipleri ve destekçileri olan Wolff Telgraf Ajansı'nın Berlin'deki merkezine giden ve ajansın İstanbul'da

37 BOA, Y. A. HUS.335/90.001.001 (24 Ağustos [1]311[4 Eylül 1895]).

38 Sadarettin Hariciye Nezareti'ne "müteaccil" olarak sadrazam adına yazılan tezkiredeki ifadeler şu şekildedir: "Paris'e gitmiş olan Mösyö Grosser'e 50 lira maaş tahsisi ve men'-i neşrini teklif ettiği kitaptan dolayı 500 lira tazminat itâsi hususuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-müteallik buyrulduğu Mâbeyn-i Hümâyun'a mülûkâne bâsik kitâbet-i celilesine vârid olub kerâmet-i hümâyuna irâe olunmasına tezkire-i husûsiye ile tebliğ kılınmış olmakla mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyunun icabının icrasına himmet" (bk. BOA, BEO. 680/50963.001.001 [29 Ağustos [1]311 [10 Eylül 1895]).

kocasından sonra kendisiyle çalışıp çalışmayacağını soran Bayan Grosser'e verilen cevap olumlu olmuştur. Wolff'ün Viyana bürosunun da onayını alması gerektiğinden, dönüş yolunda Viyana'ya uğrayan Anna Grosser-Rilke oradaki yetkililerce Budapeşte'ye yönlendirilir. Avusturya-Macaristan Devleti'nin Macaristan kısmındaki ilgili bakanlığın genel müdürü Dr. Vambéry ile görüşmüştür. Dr. Vambéry'den de İstanbul'daki görevi devralması konusunda olumlu görüş alınca Orient Express'le annesi de yanında olduğu halde Osmanlı başkentine dönmüştür.³⁹ Avrupa'dan İstanbul'a döner dönmeyen haber ajansının başına geçen Anna Grosser-Rilke masrafları azaltmak için şirketi ve evini daha küçük bir binaya taşır.⁴⁰ Kocasına vaat edilen maaş ve tazminat için kasım ayı başında Hariciye Nezareti'ne Fransızca bir dilekçe veren Anna Grosser-Rilke, dilekçesine kocası Mösyö Grosser'in vefatıyla kendisine intikal eden Konstantinopol Telgraf Şirketi'nin idaresini üzerine aldığından ve şirketin eskisi gibi *hükümet-i seniyyenin* emrine bağlı kalacağından bahisle kocasının vefatından evvel padişah iradesiyle (*bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi*) kendisine tahsis olunan 50 lira maaşın verilmesini istemiştir.⁴¹

1895 yılının Aralık ayı başında⁴² Anna Grosser-Rilke'nin Hariciye Nezareti'ne yeni bir müracaatta bulunduğu görülmektedir. Bu müracaat dilekçesinde Grosser-Rilke, "Agence de Constantinople'ün Osmanlı Devleti'ne yaptığı önemli hizmetlere mükâfat olarak müteveffa zevcine tahsis buyrulmuş olan meblağın şirketin yeni müdiresi olarak kendisine verilmesini bundan üç ay evvel *zât-ı âli-i âsafânelerinden* talep etmişim" dedikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

Yabancı memleketlerde yayımlanan olaylara dair belgelere bir bakıldığı takdirde *hükümet-i seniyyeye ifâ etmekten* geri kalmadığım önemli hizmet-

39 "Dr. Vámbéry Viyana'daki bayların kararına hemen uymuş fakat tamamen nazik bir centilmen refleksiyle 'bir kadının "erkek işi" yapacak olmasından dolayı aslında bu işi yapmaması gerekir' demişti. Bu durum ona çok tesir etmiş görünüyordu. Kendisi tanınmış bir Macar şairi ve âlimiydi" (Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 152). Grosser-Rilke'nin bahsettiği kişi meşhur Macar âlimi yahudi asıllı Arminius Vámbéry olmalıdır. Fakat Vámbéry'nin Macarsitan'da bir bakanlıkta haberleşme konusunda genel müdürlük yaptığına dair bir bilgiye biyografisiyle ilgili ulaşabildiğim kaynaklarda rastlayamadım.

40 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 153.

41 Sadaret Mektûbi Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ilgili yazı için bk. BOA, BEO. 703/52667.001.001 (30 Teşrinievvel [1]311 [11Kasım 1895]).

42 Belgedeki "Nezarete fi 17 Kânünevvel sene [18]95 tarihiyle Madam Anna Grosser tarafından tezkire" ifadesi ile tercümenin yapıldığı 10 Kânünevvel 1311 (22 Aralık 1895) arasında bir çelişki gibi görünen durum muhtemelen 17 Kânünevvel 95'in miladi takvim olarak yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır (bk. BOA, HR. İD. 2116/20).

lere elbette şahit olunur. Zevcim hayatta iken ajans, Matbuat İdaresi'nin tezkibnâmelerini yabancı memleketlere gönderir idi. Şimdi de ben *câriyele-ri nezâret-i âsafenelerinden* gönderilen gayrıresmî tebligatları dahi yabancı memleketlere göndermekteyim. Ajansın nakli sebebiyle meydana gelen büyük masrafları karşılamaya gücü yetmeyecekleri gerekçesiyle bu türden tebligatların yayımlanmasından kaçınacaklarını tarafıma ihtar eden Viyana ve Berlin telgraf idarelerine bahis konusu telgrafları yayımlatmak konusunda büyük zorluklarla karşılaşmaktayım. Dolayısıyla meselenin halli konusunda ilgili kimselere gerekli uyarıların yapılmasını hassaten rica ederim. Bu meselenin mümkün olduğunca hızlı şekilde halledilmesinin hükümetin menfaatine olduğunu söylemeye gerek dahi duymuyorum.⁴³

Konu hemen Dahiliye Nezareti'ne de intikal ettirilmiş ve bizzat Dahiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa'nın imzasıyla sadarete cevap yazılmıştır. Yazıda, müteveffa Mösyö Grosser'e irâde-i seniyye ile verilmesi kararlaştırılan 500 liranın *tahsisât-ı dahiliyeden* karşılanması hususunun Maliye Nezareti'ne bildirildiği ve 500 liraya karşılık gelen 50.000 kuruşun [1]311 senesi zuhurat tertibinden (olağan dışı harcamalar) karşılanmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir.⁴⁴ Ayrıca Yıldız Sarayı *Teşrifât-ı Umûmiyye Dairesi*'ne ait bir belgeden de "Dün gece Madam Grosser'e ihsan buyrulan 150 liranın vusul bulduğuna dair makbuz senedinin" sunulduğunu görüyoruz. "Julius Grosser" imzalı Fransızca makbuzda 150 liranın teslim alındığı belirtiliyordu.⁴⁵

Bu süreç sonunda Anna Grosser-Rilke işlerini yoluna koymuştur. Ancak hatıratında, Osmanlı belgelerinde bahsedilen bu hadiselerden hiç söz etmeden, sadece sürecin oldukça sancılı geçtiğini belirtir ve bütün sorunların nasıl çözüldüğüne dair çok ilginç bir ayrıntı verir:

Bu arada geleceğimin şekillenmesine dair korku dolu beklentiler içine girmiştım. Hem Alman elçiliği hem de Avusturya elçiliği haber ajansının yöneticisi olarak devam etmem hususundaki düşüncemi kuvvetle destekliyorlardı. Buna karşın üstesinden gelmem gereken ters istikametteki birçok cereyan da vardı. Bütün bu gerginlikler ve belirsizlikler benim için çekilmez bir hal almaya başlamıştı. Bir gün hiç beklenmedik bir anda Macar Genel

43 Bâbüalî Tercüme Odası'nda Mehmed Ağâh tarafından tercüme edilen ve tarafımdan sadeleştirilmiş şekilde aktarılan belge için bk. BOA, HR. İD. 2116/20 (10 Kânunuevvel 1311[22Aralık 1895]).

44 Bk. BOA, BEO. 721/54045.001.001 (11 Kânünuevvel (1)311[23 Aralık 1895]).

45 "Münir Kulları" tarafından kaleme alınan belgedeki 14 Kânûnusâni 310 tarihi vardır. Ancak bu tarih bir sene öncesine (1895 yılı Ocak ayına) işaret ettiğinden yanlışlıkla "1311" yerine "(1)310" olarak atılmış olmalıdır. Yıl 1311 olduğunda miladi 26 Ocak 1896'ya tekabül ettiğinden olayların akışına uygundur (bk. BOA, Y. PRK. TŞF. 4/17.002.002).

Müdür Vambery çıkagelmişti. Onu kalbim çarparak kabul ettim. Tanrıya şükür ki artık gelecekle ilgili endişelerimden kurtulmuştum. Her şey istediğim gibi çözülmüş ve bununla da kader beni Türkiye'ye bağlamak yönünde bir karar vermişti. Uzun süredir ilk defa rahat bir nefes alıyordum.⁴⁶

Anna Grosser'in problemlerini "sihirli bir değnek dokunuşuyla" çözen kişi "Macar Genel Müdür" Vambery olmuştu. Burada söz konusu olan Vambery meşhur Şarkiyatçı Arminius Vambery olmalıdır.⁴⁷ Zira Vambery'nin II. Abdülhamid ile olan ilişkileri ve sultanın kendisine ne kadar değer verdiği kendisinin sık sık Yıldız Sarayı'nda kabul edilmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁸

4. Yazılması Tasarlanan Kitapta Neler Var?

Osmanlı Devleti'ni en üst seviyede harekete geçiren ve 1895 yazını daha da sıcak hale getiren olayların merkezindeki kitapta, daha doğrusu yazılması tasarlanan kitapta neler vardı? Söz konusu kitabın bir başlığı olmadığından Osmanlı bürokrasisi yazışmalarında Fransızca *matière* kelimesinin karşılığı olarak "maddeler" tabirini kullanmışlardır. Aşağıda görüleceği

46 Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 153, 154. Hatıratında Grosser-Rilke hayatıyla ilgili bir sağlama yapar ve İstanbul'da kalmasını şu sözlerle açıklar: "Kocamın ölümünden sonra tekrar Berlin'de kalıp hayatımı bir öğretmen ve konser sanatçısı olarak tanzim etmem daha doğru olmaz mıydı? diye sık sık kendime sorduğum oluyordu. Ancak beni burada tutan şey, daha fazla olan güvenceler ve imkânlar olmuştu. O imkânlar daha hızlı ve iyi bir sermaye oluşturabilmemi sağlayacak, dolayısıyla çocuğuma iyi bir terbiyeyi ve eğitimi garanti edecektim. Geleceğimi sadece bu açıdan gördüğümünden hayatımın esas gayesi müzik olamazdı!" (Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 155).

47 Arminius Vámbéry'nin 1895 yılının ikinci yarısında İstanbul'a gideceğine dair bilgiyi Avusturya'dan 01 Temmuz 1895'te İngilizler'e verdiği bir rapordan anlıyoruz. Raporunun sonunda "Birkaç hafta içinde İstanbul'a bizzat gidip, padişahla özel olarak (...) görüşeceğini belirten Vámbéry, 01 Kasım 1895'te "Türkiye ve İngiltere" başlıklı bir rapor göndermiş, ancak bunu nereden yazdığı Öke tarafından belirtilmemiştir. Vámbéry'nin 1896 yılının Mayıs ayında İstanbul'da olduğu ise kesindir (bk. Öke, *Saraydaki Casus*, s. 150, 151, 163). Orağlı, 01 Kasım'daki mektubundan/raporundan önce Vambery'nin İstanbul'a geldiğini ve burada altı hafta kaldığını bildirmektedir (bk. Orağlı, "Arminius Vámbéry", s. 262). Anna Grosser-Rilke sonraki süreçte Osmanlı hükümeti tarafından da sübvansede edilen ajans işlerini yürütmeye devam edecekti (bk. BEO.2437/182727.001.001,002,003; BEO.2437/182727.001.001,002,003 [12 Eylül [1]322 [25 Eylül 1904]]; BEO.2437/182727.001.001 [14 Teşrinievvel 1320/27 Ekim 1904]). 1918'de İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki hayatını savaş sonrası Almanya'sının zorlukları ve II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımı da yaşayarak geçirmiş olan Grosser-Rilke 1944'te doksan bir yaşında hayatını kaybetmiştir. O zaman Doğu Prusya toprağı olan Allenstein (Olsztyn) şehri bugün Polonya sınırları içinde bulunmaktadır (ölüm haberi için bk. *Hakenkreuzbanner: Neu Mannheimer Zeitung*, 16.05.1944 [6. sayfa]).

48 Orağlı, "Arminius Vámbéry", s. 223-43; Öke, *Saraydaki Casus*.

üzere bu tasarlanan kitabın içeriği için *içindekiler* tabirinin kullanılması yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir kitabın “içindekiler”ine göre çok daha fazla ayrıntı barındırdığından makalenin başından beri yazılması planlanan kitap için “kitap taslağı-tasavvuru-planı” gibi tabirlerin kullanımına dikkat edilmiştir. Grosser’in *kitabı* aslında her bir konu başlığı ya da isim için makaleler, tezler yazılması icap edecek derecede önemli ve geniş konuları içermektedir. Kitap taslağında geçen başlıklara derinlemesine girilmesi bu makalenin boyutunu açacağından ve de başlı başına bir makale içinde ele alınması gerektiğinden, *kitapla* ilgili yalnızca kısa değerlendirmeler yapılmakla yetinilecektir. Kitap taslağının Fransızca orijinali ve Türkçe tercümesinin tamamı ise makalenin ekler kısmında verilecektir. Dr. Julius Grosser’in Osmanlı makamlarına sunduğu Fransızca taslak metni on beş daktilo sayfası uzunluğundadır.⁴⁹

Dr. Grosser’in belirttiği üzere dört farklı Avrupa dilinde yayımlanacak kitabın ilk dört bölümü (maddesi) kendisi tarafından, geri kalan kısımları ise isimleri meçhul üç şahıs tarafından kaleme alınacaktı. Ancak muhtemelen diğer üç şahıs hiç olmamıştı ve kitap taslağındaki diğer *maddeler* de Grosser’in kendisi tarafından kaleme alınmıştı. Julius Grosser’in kendisinin yazacağını söylediği kısımlar bir genel giriş mahiyetinde olup Tanzimat Fermanı’ndan başlayarak 1895’e kadarki tarihî ve siyasî gelişmeleri eleştirel bir tarzda “Genel Giriş” başlığı ile ele almaktadır. Ardından ikinci bölümde “Sultan”, üçüncü bölümde “Sultanın Maiyeti” ve dördüncü bölümde de “Hükümet Biçimi” başlıklarıyla Osmanlı Devleti’nin kurumsal yapılarını (yine eleştirel tarzda) ortaya koymayı hedefler görünmektedir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletlere verdiği reform sözlerini yerine getirmediğinden ve onların birbirleriyle olan anlaşmazlıklarından yararlanmaya çalıştığını vurgulayan Grosser ikinci bölümde önce Midhat Paşa’dan, onun hiçbir zaman gerçekleşmeyen reformlarından ve büyükelçilere hitaben kaleme aldığı fakat artık unutulmuş olan yazısından söz ederek II. Abdülhamid’in en hassas olduğu konulardan birine dokunmuştur. Ardından Sultan II. Abdülhamid’in psikolojisinden ve yönetim anlayışından bahisle sultanın kendini Yıldız Sarayı’na kapatıp çok dar bir çevre ile işlerini gördüğünden, bu kimselerin de sultanın bu durumunu

49 Kitap taslağının Fransızca orijinali için bk. BOA, BEO. Y.A.HUS.333/38.002.001 (...)-15. Julius Grosser’in sadarete sunduğu Fransızca kitap taslağının tercümesine Osmanlı Arşivi’ndeki belgeler arasında rastlanmamıştır. Bu yüzden de taslak metin bu makalenin yazarınca profesyonel bir tercüman vasıtasıyla Türkçe’ye tercüme ettirilmiştir. Makalede kullanılan Türkçe metinler sonradan başka vasıtalarla da kontrol edilen bu tercümeyle dayanmaktadır. Kaldı ki yukarıda metin içinde belirtildiği gibi orijinal metin de makalenin ekler kısmında yayımlanmıştır. Kitap taslağına yapılacak atıflar bundan sonra yalnızca Julius Grosser ismine ve orijinal metindeki sayfa numarasına yapılacaktır.

istismar ederek zenginleştiklerinden bahseden Grosser, sarayın aşırı harcamalarından ve sultanın dar çevresi içinde aldığı kararları da uygulamadığından bahsetmektedir. “Sultanın Yakın Maiyeti”ni konu alan üçüncü bölümde onun yakın çevresinin halktan uzak şekilde işlerini gördüklerini ve devlet adına yapılan dış ticaretin (bilhassa askerî malzemeler) belli kişiler (sultanın mâbeyincisi Râgıb Bey) üzerinden yürüdüğünü, onların da rüşvet aldıklarını söyleyen Grosser, yakın çevre olarak Dârüssade Ağası Derviş Paşa, Gazi Osman Paşa ve Mareşal Fuad Paşa ve Mavroyeni Paşa isimlerini zikretmektedir. Fuad Paşa’yı “ası” ve “hırsız” olarak tanımlarken sultanın hekimbaşısı Mavroyeni Paşa’dan “dalkavuk” ve “entrikacı” olarak söz etmiştir.⁵⁰ Yukarıda sultanın işleri gördüğü yakın çevresi arasında ismi zikredilen Mâbeyinci Râgıb Bey’in Almanya ile olan silah ticaretinde Goltz Paşa’dan sonra en önemli rolü oynayan kişi olduğu Alman belgeleriyle de ispatlanmış bir durumdur.⁵¹

Dördüncü bölümde ele aldığı “Hükümet Biçimi”ni ise Grosser şu sözlerle anlatmaktadır: “Kelimenin gerçek anlamıyla mutlak. Ne sadrazam ne de diğer nazırların işlerin gidişatı üzerinde en ufak bir etkisi yok; onlar sadece sultanın, efendilerinin emirlerine uyan kuklalarıdır. Dîvân-ı Hümâyün’un bir kararı majestelerini memnun etmezse, kararı geri gönderir; divanın tek görevi, sultanın kararlarına ‘evet’ demektir.” Şeyhülislamın ve Ahmed Cevdet Paşa’nın Dîvân-ı Hümâyün’da bulunmasından rahatsızlık duyan Grosser, Cevdet Paşa için “şer’î ve medenî hukukun en büyük üstadı olan Cevdet Paşa da divanın bir(er) üyesi; Cevdet Paşa’nın kendisine ait bir nazırlığı yok ve Avrupalı kadınların can düşmanı” diyor ve divanın bütün kararlarının “çağdaş ruhun” aleyhinde olduğunu yazıyor.⁵² Grosser’in Cevdet Paşa hakkındaki bu olumsuz tutumunun altında paşanın Tanzimat reformları kapsamında “Batıcı” aydın ve devlet adamlarının Avrupa’dan hiçbir İslamî filtrelemeye tâbi tutulmadan alınan düzenlemelere karşı ortaya koyduğu (Mecelle örneğindeki) İslamcı ön alam çabaları olsa gerektir.

Kitap taslağında en uzun kısmı “Ordu” başlığı altındaki beşinci bölüm oluşturmaktadır. Osmanlı ordusunun durumuna ilişkin sert eleştirilerle başlayan bölüm, daha sonra Grosser’in eleştirileri, daha doğrusu suçlamalarıyla, vatandaşları olan Alman eğitimcileri de içine alacak şekilde genişlemektedir:

50 Bk. Julius Grosser, s. 1, 2.

51 Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki silah ticareti konusunu halihazırda en iyi şekilde ele alan araştırmasında Naci Yorulmaz, von der Goltz’un silah ticareti konusunda Osmanlı Devleti içinde bir istihbarat ağı kurduğunu ve önemli bilgileri ve Sultan Abdülhamid’in yaklaşımlarını Râgıb Bey’den aldığını belirtmektedir. Hatta Râgıb Bey’in adı Krupp ve Mauser gibi silah firmalarının arşiv belgelerinde “Robert” olarak kodlanmıştır (bk. Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s. 137, 138).

52 Julius Grosser, s. 3.

Ordunun çoğunluğu teçhizat ve üniforma açısından acınacak haldedir. Bu bir ordu değil, disiplinsiz ve askerî ruhu olmayan, asgari maaşlı, üstüne üstlük de son derece düzensiz bir şekilde ödenen bir asker grubudur.

Son on yılda tüfek ve top alımı için yaklaşık 100 milyon Frank harcandı; ancak sultan tüfeklerin kendisine yöneltilmesinden korktuğundan, Almanya'dan sipariş edilen 450,000 adet *Mauser* tüfeklerden bir tanesi bile askerlerin elinde değildir. Toplar için de durum aynıdır. Türkiye'nin bütününde yıllardır, bayramlar dışında tek bir top veya tüfek atışı yapılmadı. Yabancı subaylar Osmanlı ordusu için bir talihsizliktir. Yerli subaylar onlardan nefret ediyor. Ordunun eğitimi için hiçbir şey yapmadılar. İlk başlarda çok hevesliydi; sonraları Türkiye'nin zararına kendilerini zengin etmekten başka hiçbir şey yapmadılar. Almanya'da uzun bir zaman önce kovulacak ya da en fazla 15.000 Frank alacak subaylar burada aylıklıklarının karşılığında o tutarın üç katını alıyorlar.⁵³

Dr. Julius Grosser'le Bâbüâlî'de ilk görüşenlerden biri olan Mütercim Ağâh Efendi'nin görüşmeye dair sadarete sunduğu raporda "Bahis konusu şahıs (Gosser) (belki kedilerinden para kapmak amacıyla) Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Almanyalıları hakkında iftiralar yaymış ve onlar da bu sebeple kendisiyle münasebetlerini kesmişlerdir" şeklindeki açıklamasını kitap içeriğini gördükten sonra yapma gereği duymuş olmalıdır. Grosser'in Goltz Paşa da dahil Alman askerî görevlilerle ilgili görüşlerinin devamı şu şekildedir:

(...) Subaylardan hiçbiri Alman ordusunda benzer bir konuma asla gelemezdi. Konumunu sadece Prens Radolin'in lütfuyla elde eden Bay von Hobe birinci sınıf bir maceracı. Majesteleri sultan başka hiç kimse tarafından bu adamla eşi tarafından aldatıldığı kadar aldatılmadı. Varlıklarını sultana borçlu olan bu iki kişinin majesteleri hakkında söylemediği kötü hiçbir şey kalmadı. Bay von Goltz'un Alman ordusuna girme ihtimali uzun zaman önce yok olmuştu. Kendisi bunu göz önünde bulundurarak majestelerine baskı yapıyor.⁵⁴ (...) Sultanın yabancılara ödediği her kuruş boşa gidiyor. Sultanın, ülkeden ayrılan bir Alman subayın, sultan ve Türkiye aleyhine yazılar yazabileceği korkusu yersiz; hükümet bir görevlinin bunu yapmasına asla izin vermez.⁵⁵

53 Julius Grosser, s. 3, 4.

54 Colmar Freiherr von der Goltz Pascha (1843-1916) 1883'te geldiği Osmanlı Devleti'nden 12 Aralık 1895'te Sultan Abdülhamid'e veda ederek ayrıldı. Dr. Grosser'in iddiasının aksine Almanya'ya dönüşünden kısa süre sonra 1896 başında Prusya ordusunda korgeneral (generalleutnant) rütbesinde 3. Kolordu'nun 5. Tümen komutanı olarak Frankfurt an der Oder'da göreve başladı (bk. Krethlow, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha*, s. 212, 217).

55 Julius Grosser, s. 4-6.

“Donanma” başlığı altındaki altıncı bölümde de yukarıda “Ordu” bölümünde olduğu gibi yine sert eleştiriler ve suçlamalar içermektedir. Öyle ki, “Donanma: Mevcut değil” sözüyle başlayan kısım “Donanmanın başında Hasan Paşa var; ülkenin en büyük soyguncularından biri fakat sultanın gözdesi” dedikten sonra “Trajik Ertuğrul faciasında ve yakın zamanlarda Kiel kutlamalarına katılım meselesinde de görüldüğü üzere, neredeyse hiçbir gemi Haliç’ten ayrılamıyor. - Hasan Paşa inanılmaz bir şekilde zenginleşti.” Ardından diğer görevlilerin suistimallerini sıralayarak bölümü bitiriyor.⁵⁶

Dr. Grosser yedinci bölümde “Maliye” konusunu işliyor. Maliye için “acınası bir durumda” diyen Grosser, sarayın ölçsüz harcamalarından ve dış ticaret konusunda bir türlü yapılamayan ticaret anlaşmalarının Osmanlı maliyesine verdiği zararlardan söz ediyor. Ona göre “Mevcut malî idareyle ülkenin refah günlerine geri dönmesi kesinlikle imkânsızdır.”⁵⁷

“Maliye”den sonra sekizinci bölümde “Ticaret” başlığı altında o konudaki olumsuzlukları da sıralayan⁵⁸ Grosser, ardından dokuzuncu bölümde “Bilim Kültürü ve Kamu Eğitimi” başlığı ile Osmanlı Devleti’ndeki eğitim kurumlarını ve bu kurumların başında bulunan kimseleri değerlendiriyor. Grosser’in kitabında yazmayı düşündüğü hususlardan bazıları şu şekildedir:

Çağdaş bilimsel eğitimin bazı ilkelerini yerleştirme yolunda zayıf girişimler. Kişinin bütün bilimleri öğrenebildiği bir çeşit üniversite olan Galatasaray; ancak hiçbir mezununun düzenli bir öğrenci olarak bir Avrupa üniversitesine girmesine izin verilmez, hatta bir Alman gymnasiumuna bile. Yine de iyi niyet takdir edilmeli ve bütün kusurlarına rağmen, eğer ülkede böyle birkaç tane kurum olsaydı bu mutluluk verici olurdu; fakat nasıl ki İstanbul Türkiye değilse, Galatasaray da okulların durumunun bir göstergesi değil. Mekteb-i Tıbbiye-yi Şâhâne. Gülünç bir kurum. Alet yok, klinik yok, eğitimi öğretmen yok. Birkaçı istisna, sözde Avrupalı profesörler Almanya veya İngiltere’deki bir köy hekiminin bile seviyesinde değiller. (...) Gülünç bir embriyo olan sözde bir “mimari okul” (Yüksek Mühendis Mektebi ve Sanâyi-i Nefise Mektebi) için de aynısı geçerli. Berlin Mimarlık Okulu’nun bir üyesi olan Jasmund isimli genç bir Alman mimar, vasıfsız

⁵⁶ Julius Grosser, s. 6,7.

⁵⁷ Julius Grosser, s. 7, 8. Burada “Ortada ticaret antlaşmaları yok” derken Grosser bununla gerçekten yapılmadığından mı yoksa var olan anlaşmaların uygulanmadığından mı söz ediyordu? Aslında Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 26 Ağustos 1890’da bir ticaret anlaşması yapılmış ve aynı yıl içinde taraflar bunu yetkili kurullarında onaylamışlardı. Fakat anlaşmanın geçerli olabilmesi için diğer Avrupa devletleriyle de aynı şartlarda anlaşmalar yapılması şartı getirilmiştir. Anlaşılan, bu durumda Grosser’in bu kitap taslağını kaleme aldığı 1895 yılına kadar söz konusu şart yerine getirilmemiştir (Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki görüşmelerin seyri için bk. Gözeller, *Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansımaları*, s. 71-73).

⁵⁸ Bk. Julius Grosser, s. 8, 9.

bir kişi olarak işe alındı; kendisi ahlaki tavrı sebebiyle İstanbul'daki dürüst Alman toplumundan dışlanmıştı; bu tavır Galatasaray Cezaevi'ne girmesine bile sebep olmuştu.⁵⁹ Ücretsiz olarak evler yaptığı Râgıb Bey ona imparatorluk mimarı konumu sağladı. İmparatorluk müzesi şaka gibi. Lahitler dışında anılmaya değer tek bir objesi dahi yok. Hiçbir bilimsel bilgisi olmayan güzel sanatlar meraklısı Müdür Hamdi Bey, yabancıların Osmanlı'nın menfaatlerine aykırı kazılarını desteklemesi karşılığında yabancı süs eşyaları kabul ediyor.⁶⁰

“Adalet” konusunu onuncu bölümde ele alan Grosser, “Avrupa'daki anlamıyla burada yok” dedikten sonra modern tarza oluşturulan karma ticaret mahkemelerini özellikle eleştiriyor ve konuyu bir şekilde “fanatik bir müslüman” olarak tanımladığı Ahmed Cevdet Paşa'ya getiriyor ve paşanın eski adalet nazırı olarak mahkemeler üzerinde hâlâ etkili olduğunu belirtiyor.⁶¹ On birinci bölümde kendisi de gazeteci olan Grosser'in esas uzmanlık alanı olan “basın” konusu ele alınmaktadır. Fakat bu bölümde yabancı basın ve haber ajansları konusuna hiç değinilmemiştir. Burada belirtilen hususlar II. Abdülhamid döneminin basın politikalarına ilişkin genel kabul gören olumsuzlukları teyit edici niteliktedir denilebilir.⁶²

“İstihbarat” (L'Espionnage) başlığı altında (on ikinci bölüm) “Hamîdî Rejim”in en karakteristik unsurlarından biri olan hafiyelik ağına değinen Grosser, bu ağın başındaki Ahmed Celâleddin Paşa'dan bahsetmeyi de ihmal etmemiştir:

İstanbul'un dört bir yanına dağılmış bir casuslar ağı. Bu alanda çalışan 20.000 kişi olduğu tahmin ediliyor. İstanbul'da olup biten en küçük şey bile sultanın dikkatine sunuluyor. Hiç kimse, en talihsiz sonuçlardan korkmadan hükümetinkine aykırı bir politik kanaat ifade etmeye veya herhangi bir kişisel eleştiride bulunmaya cesaret edemiyor. (...).⁶³

59 Tam adı August Carl Friedrich Jasmund olan Alman mimar gerçekten de 1890 yılında bir kavgaya karışmış ve mahkemelik olmuştu. Jasmund hakkında Alman arşivlerinde araştırmalar yapan Mehmet Yavuz'un makalesinde bu konuda şu bilgiler verilmektedir: “Ayrıca Jasmund'a ait belgeler arasında, 25 Haziran 1898 tarihli bir ifade tutanağı dikkat çekmektedir. Alman makamlarına verilen bu ifade tutanağında, Jasmund'un 1890 yılı içinde İstanbul'da bir Rum meyhanesinde bir Ermeni ile kavga ettiği ve bu yüzden mahkemelik oldukları anlaşılmaktadır” (Jasmund hakkında bk. Yavuz, “Mimar August Jasmund Hakkında Bilmediklerimiz”, s. 181-205).

60 Julius Grosser, s. 9, 10.

61 Julius Grosser, s. 10, 11.

62 Julius Grosser, s.11, 12.

63 Julius Grosser, s.12, 13. Abdülhamid'in emriyle 1897 yılında Avrupa'ya giden ve oradaki Jön Türk hareketini neredeyse bitirme noktasına getiren Ahmed Celâleddin Paşa sonradan 1904'te İstanbul'dan ayrılıp Mısır'a gitmiştir. Bu gidişi ile Sultan Abdülhamid'in karşısına geçip Jön Türkler'e katılmış (öyle ki hareketin başına geç-

Müslüman ahali ile Hıristiyan unsurlar arasındaki ilişkilere “Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Düşmanlığı” başlığı altında on üçüncü bölümde değinen⁶⁴ Grosser, ardından on dördüncü bölümde “bir köy”e benzettiği Osmanlı başkenti İstanbul’un durumunu anlatmaktadır. Grosser bu bölümde yabancı uzmanları da eleştiri oklarının hedefine koymaktan geri durmamıştır.⁶⁵

Dr. Grosser son olarak on beşinci bölümde “Ermeniler” konusuna değinmiştir. Ermeni meselesi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra 1878’de imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletler ve kamuoyları nezdindeki en temel problemi haline gelmiş bir konu olması hasebiyle son derece önemlidir. Avrupalı devletlerin (ve Rusya’nın) müdahaleleriyle Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulmasının engellenmesi için her türlü oyalama taktiğini uygulayan II. Abdülhamid’in bu siyaseti Avrupa’nın dikkatini konuya çekmek isteyen Ermeni örgütlerinin daha agresif bir yol takip etmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda bilhassa 1894 ile 1896 yılları arasındaki kanlı eylemlerle mesele en uç noktaya tırmanmıştır. Nitekim Abdülhamid de 1895 yılı ortasında baskılara daha fazla dayanamayarak Ahmed Şâkir Paşa’yı bu meseleyi yerinde incelemesi için görevlendirmiştir.⁶⁶ İşte tam bu sürecin ortasında Avrupa dillerinde yayımlanacak bir kitapta Ermeni meselesinin Osmanlı Devleti aleyhinde bir içerikle çıkması ihtimali Abdülhamid açısından da sakıncalı bulunmuş olmalıdır. Dr. Grosser de bu hassasiyeti iyi bildiğinden olsa gerek kitap taslağının girişinde de sonunda Ermeni meselesine yer ayırmıştır.⁶⁷

mek için uğraşmış) ve parasal zenginliğiyle Jön Türk hareketini desteklemiştir. Hatıta Abdülhamid’e bir suikast organizasyonunda bile bulunmuştur (bk. Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 227, 228, 231, 236).

64 Julius Grosser, s. 13.

65 Julius Grosser, s. 14, 15. II. Wilhelm’in 1889’daki bu ilk ziyareti ve sonrasındaki ziyaretleri (1898 ve 1917 için bk. Bayraktar, “Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, s. 59-96; Karacagil, “II. Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğu Ziyareti”, s. 73-97).

66 Bu konuda bk. Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*. Avrupalılar’ın 1878’den beri istedikleri ıslahatların Ermeni nüfusun yoğun olduğu “vilâyet-i sitte”de uygulanmasına Ahmed Şâkir Paşa’nın incelemeleri sonucunda hazırlanan otuz iki maddelik ıslahat projesi kapsamında resmen 30 Haziran 1897’de başlanmıştır (Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*, s. 162, 163).

67 Julius Grosser, s. 15. Kocasının bu görüşlerine karşın gerek ajansta gerekse de evinde birçok Ermeni istihdam eden Anna Grosser-Rilke 1937’de yayımlanan kitabında sadece Ermeniler konusuna değil, genel olarak Türkiye’nin politikalarına “içeriden” bir bakış açısı kazanmış görünüyor: “Ben Türkiye’yi tanıdım tanıyalı hiç aralıksız hakimiyetlerini sürdürmek ve sınırlarını korumak için savaşıyorlardı. Ayaklanmalar bir bakmışsın burada bir bakmışsın şurada patlak veriyordu: Bağımsızlık istekleri

Dr. Grosser kitap taslağının son iki bölümü için (on altıncı bölüm: “Diğer Milliyetler”; on yedinci bölüm: “Ülkenin Geleceği”) yalnızca başlıklar koymakla yetinmiştir.⁶⁸

Sonuç

Dr. Julius Grosser'in ve yazmayı tasarladığını bildirdiği kitabının burada belgelerle anlatılan hikâyesi bize II. Abdülhamid rejiminin gazetecilerle olan ilişkisini örnek bir vaka üzerinden anlatması bakımından önemlidir. Uzun yıllar imparatorluğun başkentinde Alman bir gazeteci olarak bulunmuş olan Julius Grosser, Abdülhamid idaresinin Almanya ile ilişkilerinin Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi için ne derece hayati olduğunu yakından biliyordu. Bunun yanında “Hamîdî Rejim”in yapısından kaynaklanan zaafalarını ve hassasiyetlerini de öğrenmiş olmalıydı. Bu rejimin en hassas noktası ise II. Abdülhamid'in aşırı şüpheciliği idi. Öyle ki iç ve dış sorunlarla boğuşan II. Abdülhamid tahta çıkma aşamasından itibaren yakından şahit olduğu olayların etkisiyle selefleri Tanzimat padişahları Abdülmecid ve Abdülaziz'in tersine Bâbîâli'nin etkisini mümkün olduğunca azaltıp ipleri kendi elinde tutmayı, ülkeyi bizzat yönetmeyi temele alan bir sultanlık anlayışını uygulamaya koymuştur. Kuşkusuz bu anlayışın pekişmesinde kendi karakterinden kaynaklanan aşırı şüphecilik ve temkinlilik de önemli bir pay sahibiydi. Böyle olunca da Yıldız Sarayı merkezli ve sadakat öncelikli kapalı bir rejim meydana getirmiştir. Karar mekanizması ve sistemin işleyişi padişahın etrafında oluşan birbirine güvenmeyen kişilerin korku ve mutlak itaatine dayanan, kamuoyu denetiminden uzak dar bir kadronun elinde yürütülmüştür. İç ve dış manipülasyonlara ve etkilere karşı tedbir amaçlı oluşturulan bu kapalı ve dar idare rejimi haliyle beraberinde istismarlara yol açan dezavantajları da getiriyordu. İşte sonradan “Hamîdî Rejim” olarak adlandırılacak bu yönetim tarzını ve işleyişini haber ajansı üzerinden rejimle yakından ilişkisi olan Julius Grosser görmüş ve bundan yararlanma yoluna gitmiştir. Açıkçası Osmanlı ülkesinden

her yerde faaliyettedi. (...) Bütün bu halkların arkasında ayrı ayrı büyük devletler duruyordu. Türkiye'yi kendi menfaatleri ve amaçlarına hizmet eder duruma getirmek için büyük güçler kendi menfaatleri doğrultusunda bu küçük halklara ihtiyaç duyuyorlardı. Yalnızca büyük güçleri ve onların menfaatlerini birbirlerine karşı kullanan, akıllı ve kurnaz Abdülhamid Türkiye'nin tamamen çöküşünün önüne geçmeye, geçici olarak muvaffak olmuştu. (...) Bir başka yerde Türkiye'deki gayrimüslim unsurların bazı asılsız söylentiler üzerine zaman zaman paniğe kapılmalarını anlatırken Bayan Grosser, “Demek ki normalde o kadar sabırlı olan Türkler'in sabır taşı birçok Ermeni saldırıları neticesinde çatlamıştı. Türkler'in vefalı düşünce yapısında çok önemli bir hadise olmuş olmalıydı ki, o zaman halkın duygularını böylesine tavrırmış olsundu” (bk. Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klange*, s. 200, 201, 206, 207).

68 Julius Grosser, s. 15.

Avrupa'ya geçilen haberlerin orada uyandıracığı etkinin Abdülhamid rejimi tarafından ne kadar önemsendiğine yakından şahit olan Grosser bundan yararlanma yoluna gitmiştir. Öte yandan Julius Grosser'in Osmanlı'daki Alman kolonisinin bir üyesi olması ise Abdülhamid rejimi ile Almanya arasındaki hassas ilişkilerden dolayı onun "şantaj" kitabını koparabildiği kadar yüksek bir meblağdan satmasına imkân vermiştir. Kendisinin de bizzat içinde olduğu Osmanlı-Alman ilişkilerinin künhüne vâkıf olması kitabın içeriğinin inandırıcılığını ve yayımlanmasının oluşturacağı etkiyi arttıran bir unsurdu. Julius Grosser'in kitap taslağını ve bunu yayımlama şantajını bu arka plan bilgisi üzerinden okumak gerekir. Sunulan kitap taslağından da görüldüğü üzere üç konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi, Abdülhamid rejiminin yapısı ve işleyişi; ikincisi Osmanlı-Alman ilişkileri bağlamında Osmanlı Devleti'ndeki sivil ve askerî Alman uzmanlar üzerinden Osmanlı-Almanya ilişkileri; üçüncüsü ise Avrupa kamuoyunun yakından takip ettiği Ermeni meselesi. Uzun zamandır "Şark Meselesi" bağlamında Avrupalı büyük güçlerin sonlandırmak için fırsat ve uygun bir zaman kolladığı Osmanlı Devleti'nin hayatta kalma mücadelesinde Avrupalı güçlere kendisine müdahalelerini "meşrulaştıracak" bir fırsatı sunmak kendinden öncekiler gibi Abdülhamid açısından en önemli önceliklerden biriydi. Dört dilde yayımlanacak bu *kitap* korkulan müdahaleye Avrupa kamuoyunda meşruiyet zemini oluşturabilecek bir etki yaratabilirdi. Öte yandan Julius Grosser ağır bir hastalığın pençesine düşmemiş ve ölümünün yaklaşmış olduğunu hissetmemiş olsaydı muhtemelen böyle bir riske girip Abdülhamid'e şantaj yapmaya yeltenmezdi. Grosser'in bu girişimini bir yönüyle de ölümünden sonra karısının ve çocuğunun geleceğini garanti altına alacak bir hamle olarak değerlendirmek gerekir.

Sultan Abdülhamid kitap şantajı karşısında Sadrazam Said Paşa'nın tavsiyesine uyarak Julius Grosser'in talebinin karşılanmasını reddetseydi ne olurdu? Bu sorunun cevabı ise bir başka sorunun cevaplanmasıyla bağlantılıdır: Gerçekten böyle bir kitap yazılacak mıydı? Kitap yazılmayacaktıysa Said Paşa haklı çıkardı. Fakat yazılacaktıysa Sultan Abdülhamid'in kararı doğrudu. Niçin? Öncelikle Osmanlılar'ın II. Mahmud zamanından beri ama özellikle de Tanzimat Fermanı'ndan sonra büyük önem verdikleri Avrupalılar nezdindeki imajları ağır bir darbe alabilirdi. İkincisi, kitapta "deşifre" edilen Türkiye'de görevli Alman uzmanların konumları zarar göreceğinden II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın desteği üzerinden kurmaya çalıştığı uluslararası denge bozulabilir ve devletin geleceği konusunda beklenmedik sonuçlarla karşılaşılabilirdi. Böylesine riskli bir durum söz konusu idiye Abdülhamid niçin Almanlar'a başvurup Julius Grosser'in şantaj girişimini onlar eliyle halletmeye çalışmamıştır? Burada II. Abdülhamid'in pragmatik yönü ağır basmış görünüyor. Haber ajanslarının fonksiyonunu çok iyi bilen Abdülhamid uzun vadede

Agence de Constantinople'ün devletin ve rejimin yararına kullanımını 500 lira toplu para ve aylık 50 lira maaşla sağlanabileceğini farkederek bu “belayı” başından defetmesini bilmiştir denilebilir. Üstelik parayla kendisine bağladığı Alman toplumundan biri olan haber ajansının yeni müdiresini Almanlarla ilgili istihbarat toplamak için kullanması da mümkündür. Nitekim Anna Grosser-Rilke'ye bunu açıktan teklif de etmiştir. Sonuç itibariyle Sultan Abdülhamid ve Osmanlı Devleti için Avrupa'daki imajın ne kadar önemli olduğunu bilen ve mesleği gereği de bilginin parasal bir kıymeti haiz olduğunu son derece farkında olan Julius Grosser'in kitap şantajı karşısında Abdülhamid görece az bir para karşılığında hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki imajına yönelik muhtemel zararın önüne geçmiş hem de bilginin kontrolünde önemli bir araç olan Agence de Constantinople gibi ajansı kontrol altında tutarak uzun vadeli bir yatırım yapmıştır.

Bibliyografya

Arşivler

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 675/50569.01.01 (05 Rebiülevvel 1313/13 Ağustos 1331 [26 Ağustos 1895]).
- BOA, BEO. 675/50569.01.01 (14 Ağustos 1311 [26 Ağustos 1895]); 680/50963.001.001 [29 Ağustos [1]311 [10 Eylül 1895]; 703/52667.001.001 (30 Teşrinievvel [1]311 [11 Kasım 1895]); 721/54045.001.001 (11 Kânunuevvel (1)311[23 Aralık 1895]); 2437/182727.001.001, 002, 003 [12 Eylül [1]322 [25 Eylül 1904]; 2437/182727.001.001 [14 Teşrinievvel 1320/27 Ekim 1904].
- BOA, BEO. Y.A.HUS.333/38.002.001 (...)-15.
- BOA, HR. İD. 2116/20 (10 Kânunuevvel 1311[22 Aralık 1895]).
- BOA, HR. TH.118/65.001.001 (R. 19 Nisan [1]308[1 Mayıs 1892]) ve I.HR. 325/21025 (H.29.09.1309).
- BOA, HR. SYS. 1904/12.001.001 (11 Temmuz 1311[23 Temmuz 1895]).
- BOA, İ. HUS.40/21.003 (30 Temmuz [1]311[2 Ağustos 1895].); 40/21, Lef 3 [30 Temmuz 1895]).
- BOA, BEO MV.49/73.001.002 [06 Kânunuevvel [1]305]).
- BOA, Y. A. HUS. 333/38.001.001 (16 Temmuz [1]311 [28 Temmuz 1895]); 335/90.001.001 (24 Ağustos [1]311[4 Eylül 1895]).
- BOA, Y. PRK. TŞF. 4/17.002.002.

Gazeteler

Hakenkreuzbanner: Neu Mannheimer Zeitung, 16.05.1944.

Kitap ve Makaleler

- Ardıç, Murat, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti* (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009.
- Bayraktar, İlon, “Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeleri”, *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser - II. Wilhelm*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 59-96.
- Demirel, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

- Deringil, Selim, *Well-Protected Domains: Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, London - New York: I.B. Tauris, 1998.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Gözeller, Ali, *Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005.
- Grosser-Rilke, Anna, *Nie Verwehte Klänge: Lebenserinnerungen aus Acht Jahrzehnten*, Leipzig - Berlin: Verlag Otto Beyer, 1937.
- Grosser-Rilke, Anna, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a: İstanbul'da Bir Hoş Sada*, çev. Deniz Banoglu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Karaca, Ali, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1839-1899)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993.
- Karacagil, Ö. Kürşad, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şâkir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, 24 (2014): 73-97.
- Kırmızı, Abdulhamit, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Koğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
- Koğlu, Orhan, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, Ankara: ÇGD Yayınları, 1994.
- Krethlow, Carl Alexander, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha. Eine Biographie*, Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2012.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- Kurşun, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1 (2000): 105-118.
- Orağlı, Kadri Mustafa, "Arminius Vambery. Tarihçi, Türkolog, Seyyah, Casus", *Abdülhamid Türkiyesi*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2022, s. 201-276.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Öke, Mim Kemal, *Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle Abdulhamid Devri ve İngiliz Ajam Yahudi Vambery*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1991.
- Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Uçan, Ceren, *The News Agencies in the Ottoman Empire: Havas, Reuters and the Ottoman Telegraph Agency (1862-1914)* (doktora tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2019.
- Vámbéry, Arminius, *Abdülhamid Türkiyesi*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2022.
- Yanatma, Servet, *The International News Agencies in the Ottoman Empire (1854-1908)* (doktora tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Yavuz, Mehmet, "Mimar August Jasmunda Hakkında Bilmediklerimiz", *Sanat Tarihi Dergisi*, 13/1 (2004): 181-205.
- Yerlikaya, İlhan, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları", *Toplumsal Tarih* dergisi, 3 (1994): 17-19.
- Yorulmaz, Naci, *Büyük Savaşın Kara Kutusu: II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarcısının Perde Arkası*, çev. Yusuf Selman İnanç, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

İnternet Kaynakları

- Hoffmann, Freia "Grosser-Rilke, Anna (Maria Augusta)", *Eupaische Instrumentalstinne des 18. Und 19. Jahrhunderts*, <https://www.sophie-drinker-institut.de/grosser-rilke-anna> (erişim: 23.07.2023).
- https://www.myheritage.com.tr/FP/search-plans.php?colId=30055&itemId=1175742-&rfr=https%3A%2F%2Fwww.geni.com%2F&context=SuperSearch.Search&tr_id=m_7hdgyf8hke_6a_euhirw3b (erişim: 24.07.2023).

EKLER

EK 1: Julius Grosser'in kitap taslağının Türkçe tercümesi

İçindekiler

1. Genel Giriş. Türkiye antlaşmalara hiçbir zaman uymuyor: a) Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Şerifi), b) Türkiye, Paris Antlaşması'na sadece kısmen uydu, c) Midhat Paşa'nın sözde anayasası, d) 1877 Konferansı, Bâbiâli'nin isteksizliğiyle başarısızlığa uğradı, e) Türkiye reformlar konusunda Berlin Antlaşması'na uymadı, f) Ermeni Meselesi 1895; daha önce de olduğu gibi, güçlü devletlerin birbirleriyle anlaşmazlığa düşebileceği ihtimaline güvenerek onları oyalama girişimleri.

2. Sultan. Düşüşü. Yükselişi. Midhat Paşa'nın reformları. Midhat Paşa'nın büyükelçilere hitaben kaleme alınan, neredeyse bilinmeyen yazısının sureti. Ona bağlanan ümitler. Hiçbir zaman gerçekleşmiyor. İtimadını yitiren sultan dünyadan kaçıp kendisini Yıldız Sarayı'na kapadı. Artık onun güvendiği adamı, Mehmed Hüdâ isimli bir Arap mollası. Çevresinde sadece güvendiği, hünkârın kanaatlerinden başka hiçbir kanaat edinmeye cesaret edemeyen ve daha önce duyulmamış bir şekilde zenginleşen birkaç kişi var. Sultan çoğu konuda karar verme hakkını saklı tutuyor; bu kararlar ya çok yavaş yerine getiriliyor ya da hiç yerine getirilmiyor. Hane harcamaları. İmparatorluk mutfakları günde 3000 kişiyi besliyor. Sultanın armağanları. Örnekler: İmparatorluk hanesinin 1 milyon liradan fazla harcama yaptığı tahmin ediliyor. [Sultanın] Çağdaş kültüre sözde eğilimi, yalnızca Avrupa'daki kamuoyunu yanıltmak için bir araç. Geleceğe dair düşünceler.

3. Sultanın Maiyeti. a) Yakın maiyeti kamuoyu içine çıkmıyor. b) İşlerden sorumlu maiyet: İmtiyazlar söz konusu olduğunda veya ordu ve Osmanlı Donanması için silah ya da gemi tedarikini sağlamak için kesinlikle yardımına ihtiyaç duyulan, sultanın mâbeyincisi Râgıb Bey. Râgıb Bey'in Mauser (50 milyon) Krupp sözleşmeleri, Anadolu'daki demiryolu imtiyazları ve o zamandan beri inşa edilen diğer hatlar için aracı sıfatıyla 15 milyon frank aldığı tahmin ediliyor. Dârüssaade Ağası [Kızlar Ağası]. - Derviş Paşa. - Gazi Osman Paşa- Mareşal Fuad Paşa, hırsızlığı sebebiyle bir asi. Mavroyeni Paşa, sultanın hekimbaşısı: Bu kişinin yaşamından anekdot, bir dalkavuk ve entrikacı.

4. Hükümet Biçimi. Kelimenin gerçek anlamıyla mutlak. Ne veziriazam ne de diğer nazırların işlerin gidişatı üzerinde en ufak bir etkisi yok; onlar sadece, sultanın, efendilerinin emirlerine uyan kuklaları. Divân-ı Hümâyûn'un bir kararı majestelerini memnun etmezse, kararı geri gönderir; divanın tek görevi, sultanın kararlarına "evet" demek. Nazırların tamamı müslüman ve çoğu da en sert türden. Şeyhülislam ve şer'î ve medenî

hukukun en büyük ustası olan Cevdet Paşa da divanın birer üyesi; Cevdet Paşa'nın kendine ait bir nazırlığı yok ve Avrupalı kadınların can düşmanı. Divanın bütün kararları [aleyhte olacak şekilde] çağdaş ruhun merkezine yönelik.

5. Ordu. Askerlerin cuma günleri selamlıkta huzura çıkmaya kendilerini hazır hissettikleri İstanbul üzerinden bir yargıya varmamak lazım. Ordunun çoğunluğu teçhizat ve üniforma açısından acınacak haldedir. Bu bir ordu değil, disiplinsiz ve askerî ruhu olmayan, asgari maaşlı, üstüne üstlük de son derece düzensiz bir şekilde ödenen bir asker grubudur. Son on yılda tüfek ve top alımı için yaklaşık 100 milyon frank harlandı; ancak sultan tüfeklerin kendisine yöneltilmesinden korktuğundan, Almanya'dan sipariş edilen 450,000 adet *Mausser* tüfeklerden bir tanesi bile askerlerin elinde değildir. Toplar için de durum aynıdır. Türkiye'nin bütününde yıllardır, bayramlar dışında tek bir top veya tüfek atışı yapılmadı. Yabancı subaylar Osmanlı ordusu için bir talihsizliktir. Yerli subaylar onlardan nefret ediyor. Ordunun eğitimi için hiçbir şey yapmadılar. İlk başlarda çok hevesliydi; sonraları Türkiye'nin zararına olarak kendilerini zengin etmekten başka hiçbir şey yapmadılar. Almanya'da uzun bir zaman önce kovulacak ya da en fazla 15.000 frank alacak subaylar burada aylıklıklarının karşılığında o tutarın üç katını alıyorlar. Ek olarak, Bay von Goltz akrabası Bay Krause lehine kendi itibarını kullandı; Almanya'da şerefli her tür konumdan uzak tutulmuş, değersiz biri olan bu kişi gerekli bilgiden yoksun ve Nâfia Nezareti müsteşarı. İkinci derece Mecidiye nişanı sahibi ve gözünü Nişân-ı Mecidiye'ye ve Bay Horn'un yerine dikmiş durumda. Subaylardan hiçbiri Alman ordusunda benzer bir konuma asla gelemezdi. Konumunu sadece Prens Radolin'in lütfuyla elde eden Bay von Hobe birinci sınıf bir maceracı. Majesteleri sultan başka hiç kimse tarafından bu adamla eşi tarafından aldatıldığı kadar aldatılmadı. Varlıklarını sultana borçlu olan bu iki kişinin majesteleri hakkında kötü söylemediği hiçbir şey kalmadı. Bay von Goltz'un Alman ordusuna girme ihtimali uzun zaman önce yok olmuştu. Kendisi bunu göz önünde bulundurarak majestelerine baskı yapıyor. Bay Kamphoevener, Prusya ordusunda çalışması imkânsız olan biri; zamanında bir yüzbaşydı ve kariyeri uzun bir zaman önce bitmiş olurdu. İstanbul'daki yurttaşları kendisini bir deli olarak görüyor: [O] kendisinin büyük biri olduğuna inanıyor ve aynı zamanda da yaşamı boyunca iki defa karşılaştığı Bismarck'la arkadaş olduğunu sanıyor. Süvari yüzbaşısı ve müfettişi Bay von Brockdorff, Alman ordusundan öyle ciddi kusurlar sebebiyle atılmıştı ki, General Moltke'nin yeğeni olarak sahip olduğu statü bile buna engel olamadı. Kibirli tavrı sebebiyle Bay von Grumbekow için de Alman ordusu yine imkânsız. Sultanın arkasından sadece düşmanca konuşuyor ve gittikçe daha fazla para istiyor. Tek işi bu. Eğer sultan orduda reform yapmak istiyorsa, reformcuları geri gönderip Almanya'ya her yıl daha fazla

yetenekli genç subay göndermelidir. Sultanın yabancılara ödediği her kurş boşa gidiyor. Sultanın, ülkeden ayrılan bir Alman subayın, sultan ve Türkiye aleyhine yazılar yazabileceği korkusu yersiz; hükümet bir görevlinin bunu yapmasına asla izin vermez.

6. Donanma. Mevcut değil. Yönetimin başında Hasan Paşa var; ülkenin en büyük soyguncularından biri, fakat sultanın gözdesi. Trajik Ertuğrul faciasında ve yakın zamanlarda Kiel kutlamalarına katılım meselesinde de görüldüğü üzere, neredeyse hiçbir gemi Haliç'ten ayrılamıyor. - Hasan Paşa inanılmaz bir şekilde zenginleşti. Rakamlarla kanıtlar. - Daha önce İngiliz donanmasında teğmen olan, dürüst bütün yurttaşlarının nefret ettiği, kesinlikle gülünç bir adam olan Woods Paşa, ferik (koramiral) ve birinci dereceden Nişân-ı Osmânî sahibi. Maaşının artması için büyükelçiden nüfuzunu kullanmasını istediğinde kendisine kapıyı gösterdi. - Gerekli niteliklere sahip olmadığından deniz binbaşısı olduğu Almanya'da hizmetine son verilen Bay Kalau von Hofe, halen Osmanlı'nın hizmetinde ferik amiral. Tek yaptığı 30.000 frank almak ve her zaman bunun yeterli olmadığından yakınmak. Osmanlı donanmasını en ağır şekilde eleştiriyor. - Almanya'da maaşı 5000 frank olacaktı.

7. Maliye. Acınası bir durumda. Gelirin çoğu Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne tahsis ediliyor. Kalanı, maaşların ödenmesi ve özellikle de talepleri ölçsüz olan saray için kullanılıyor. Ortada ticaret anlaşmaları olmadığından Türkiye, malların vergiye tâbi değeri üzerinden %8'den fazla vergi almıyor: vergileri tahakkuk ettiren çalışanlara ödeme yapmak mümkün olduğundan zavallı ülke her yıl milyonlar kaybediyor. Eğer görece önemsiz politik sorunlar dikkate alınmadan anlaşmalar akdedilseydi, gümrük gelirleri yılda en az 500.000 lira arttırılabilirdi. İstatistiklerle kanıtlar. - Ticaret anlaşmalarının akdedilmesi ülke açısından hayatî önemde bir konu. - Ordu ve donanmaya ait siparişler sonlandırılmalı. Depolarda yeterinden fazla silah var: aynı şekilde toplar da. Yarım milyon lira ile bir donanma inşa edilemez. Ayrıca savaş her zamankinden daha uzak olduğundan bütün bu siparişler gereksiz. Hazinele çoğu zaman o derece boş oluyor ki gerekli ödemelerin çoğu yapılamıyor. Özellikle de sultanın orduya hediyeler verip birer maaşlık ikramiye ödemesinin âdetten olduğu ramazanlarda ve bayramlarda; Maliye ve Hazine-i Hâssa nazırları kendilerini yüksek faizlerle borç almak zorunda buluyorlar. - Mevcut malî idare ile ülkenin refah günlerine geri dönmesi kesinlikle imkânsız. - İstatistiklerle kanıtlar.

8. Ticaret. Yetkililer, özellikle de gümrüğün çalışma şekliyle ticaretin gelişmesinin önüne büyük engeller çıkardılar. Tâcirler mallarını alıncaya kadar bir veya daha fazla gün kaybediyorlar; her kademededen yaklaşık on çalışan, zorluk çıkarma görevini paylaşıyor. Gün kaybetmeden malları almak sadece bahşiş ile mümkün. - Hamalların en hassas mallara bile kaba saba

davranması. Sadece kullanım eşyalarını, ipeği ve mücevheratı bilen vergi tahsildarlarının cehaleti. Gümrük vergisi ödemek yerine malların on üçüncü parçasıyla veya on üçte biriyle ödeme yapma hakkının ithalatçı tarafından suistimali: Örneğin: [Bir ithalatçı]13 sandalye ithal eder, vergi takdirini fazla bulunca gümrük vergisini ödemez ve %8 ödemek yerine sandalyelerin birini bırakır.

9. Bilim Kültürü ve Kamu Eğitimi. Çağdaş bilimsel eğitimin bazı ilkelerini yerleştirme yolunda zayıf girişimler. Kişinin bütün bilimleri öğrenebildiği bir çeşit üniversite olan Galatasaray; ancak hiçbir mezununun düzenli bir öğrenci olarak bir Avrupa üniversitesine girmesine izin verilmez, hatta bir Alman gymnasiumuna bile. Yine de iyi niyet takdir edilmeli ve bütün kusurlarına rağmen, eğer ülkede böyle birkaç tane kurum olsaydı bu mutluluk verici olurdu; fakat nasıl ki İstanbul Türkiye değilse, Galatasaray da okulların durumunun bir göstergesi değildir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne. Gülünç bir kurum. Alet yok, klinik yok, eğitilmiş öğretmen yok. Birkaçı istisna, sözde Avrupalı profesörler Almanya veya İngiltere'deki bir köy hekiminin bile seviyesinde değiller. Bütün profesörlerin askerî rütbeleri var. İki tümgeneral, dört tuğgeneral ve bir düzine albay, yarbay ve binbaşı var. Fenn-i ispençiyârî [organik kimya] profesörü ekselansları ismine ve unvanına sahip Ferik Fâik Paşa, adı [Giorgio] Della Suda olan bir eczacı. Kendisi aynı zamanda Pera'da kendi adını taşıyan bir eczanenin de sahibi. Elbette profesörler arasında bir Alman da var: Dr. [Ernst] von Duering; Almanya'da başarısız olmuş sıradan bir doktor. Kendisine burada profesör diyor, sultandan para alıyor ancak ülke ve kurumları aleyhinde hakaretler dile getiriyor ve daha fazla para almak için ülkeden çıkma tehdidini kullanıyor. Ne yazık ki sultan bu tür kişileri kapı dışarı etmek yerine besliyor. Gülünç bir embriyo olan sözde bir "mimari okul" [Yüksek Mühendis Mektebi ve Sanâyi-i Nefise Mektebi] için de aynısı geçerli. Berlin Mimarlık Okulu'nun bir üyesi olan Jasmund isimli genç bir Alman mimar, vasıfsız bir kişi olarak işe alındı; kendisi ahlakî tavrı sebebiyle İstanbul'daki dürüst Alman toplulundan dışlanmıştı; bu tavır Galatasaray Cezaevi'ne girmesine bile sebep olmuştu. Ücretsiz olarak evler yaptığı Râgıb Bey ona imparatorluk mimarı konumu sağladı. İmparatorluk müzesi şaka gibi. Lahitler dışında anılmaya değer tek bir objesi dahi yok. Hiçbir bilimsel bilgisi olmayan güzel sanatlar meraklısı Müdür Hamdi Bey, yabancıların Osmanlı'nın menfaatlerine aykırı kazılarını desteklemesi karşılığında yabancı süs eşyaları kabul ediyor.

10. Adalet. Avrupa'daki anlamıyla burada yok. Bir yerlinin kadıya bahşiş vermek dışında bir yolla hakkını alması çok zor; bir yerli ile davalık olan bir Avrupalı için ise neredeyse imkânsız. Bir çeşit karma mahkeme olan "tidjatet" [ticaret mahkemeleri] maskaralıktan ibaret: Görevliler davacının milliyetinden, fakat mahkeme başkanı Türk. Ayrıca oturumlar her bir

milliyet için sadece ayda iki defa yapılıyor. Bu sebeple, görece küçük bir davanın yıllarca sürmesine rastlanabiliyor. Örnekler. – Avrupalılar'la Türkler arasındaki sözleşmelerin çoğu, sözleşmenin anlamının muğlak kalmasına el veren Türk dilinin yorumlanması sebebiyle davaya konu ediliyor. Eski Adliye nazırı, fanatik müslüman Cevdet Paşa'nın adaletin işleyişi üzerinde hâlâ çok büyük etkisi var. Hapishanelerin üzücü hali, çağımız için bir utanç kaynağı: Mahkûmlara köpek gibi muamele ediliyor, özellikle de hıristiyanlar söz konusu olduğunda.

11. Basın. Hükümetin basının elini kolunu bu kadar bağladığı bir ülke daha dünyada yok. Gazetelerin sultan veya ülkenin kurumları aleyhinde tek bir kelime yazmasına dahi izin verilmiyor. Yalnızca sultana yönelik övgüler basılabiliyor. İster yerli ister yabancı olsun, hiçbir kamu görevlisi aleyhine eleştiriye izin verilmiyor. Kitap ithal etmek çok zor, özellikle de kitaplar Türkiye ile ilgiliyse. Genelde eğitimsiz kişiler olan sansürcüler, görevlerini duyulmamış bir şekilde yapıyorlar. Kitapların sayfalarını büyük bir hunharlıkla çıkartıyorlar. İçinde "Ermenistan" kelimesi geçen bir haritanın bulunduğu coğrafya atlasının ithaline izin verilmiyor. Sansür yönetimine dair kanıtların sızması. – Türkiye üzerine bölümler içerdiği için okullara gidecek kitaplara el konulması sebebiyle elçilerin defalarca Bâbiâli'de müdahale etmek zorunda kalması. Tanınmış birine gönderilen hiçbir gönderi, sansüre maruz kalmadan veya Yıldız'a bildirilmeden yerine ulaşmıyor.

12. İstihbarat. İstanbul'un dört bir yanına dağılmış bir casuslar ağı. Bu alanda çalışan 20.000 kişi olduğu tahmin ediliyor. İstanbul'da olup biten en küçük şey bile sultanın dikkatine sunuluyor. Hiç kimse, en talihsiz sonuçlardan korkmadan hükümetinkine aykırı bir politik kanaat ifade etmeye veya herhangi bir kişisel eleştiride bulunmaya cesaret edemiyor. Hafiyelik, ülkenin ahlakî durumunun en üzücü kanıtı. Nüfusun ahlakını bozdu. Bu kurumun maliyetleri çok büyük, tahminen yıllık 200.000 lira, hatta daha da fazla. Yurt dışından gelen mektupları taşıyanlar hafiyelerin saldırısına uğruyor. Elçilerin müdahalesi. Gizli büronun başındaki Ahmed Paşa muazzam meblağlar harcayan bir oyuncu.

13. Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Düşmanlığı. Sözde hoşgörü, masaldan başka bir şey değil. Sultan ve maiyetinden birçok kişi, ayrıca da sosyeteden birçok Türk ve Avrupalılar'la ilişkisi olan devlet görevlileri [hıristiyanlara] belli bir düzeyde hoşgörü gösteriyor. Ancak müslüman avam Türk, hıristiyanın düşmanı: Ondan nefret ediyor. Ona göre hıristiyanlar temiz değil. İstanbul'un bazı bölgelerinde Avrupalılar da ağır hakaretlere uğrayabiliyor; ramazanda müslümanların oturduğu belirli bölgelerde görülmek tehlikeli bile olabiliyor. Taşrada bu duygu daha da yoğun.

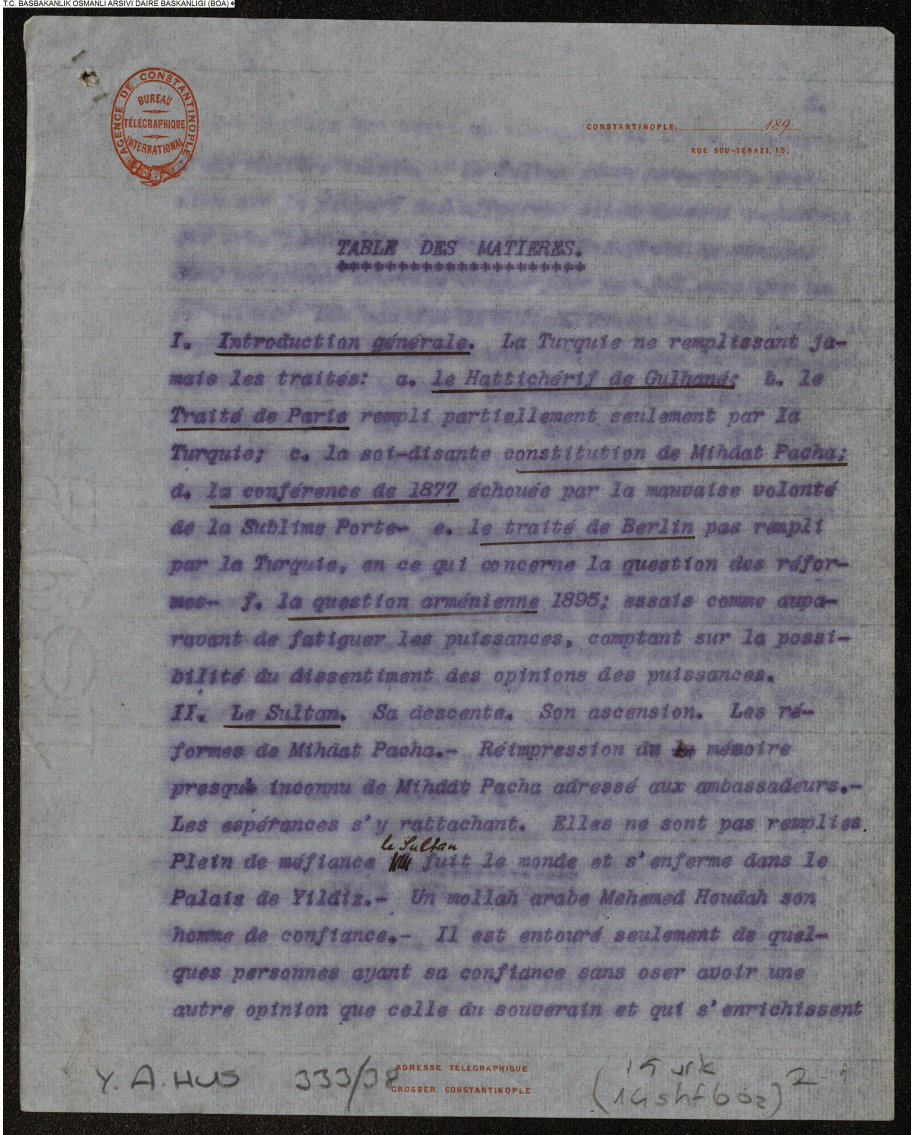
14. İstanbul: Bir Avrupa başkentiyle mukayese edildiğinde, Türkiye'nin bir köydür. Hiçbir çağdaş kurum yok. Gaz yok, kaldırım yok, sokaklar acınası bir kirlilik içinde: Şehremini Rıdvan, milyonlar harcadığı halde. Ki bu milyonlar kendi ceplerine giriyor. Salgın hastalık olduğunda, ölü sayısı on binlerle ifade ediliyor. Kasımpaşa bir kolera ve hastalık yuvası. – Kanalizasyon sistemi yok. – Hıfzıssıhha maskaralıktan ibaret; sokaklara kolera zamanlarında fenik asit sıkılıyor. Uzmanlar bunun toz haline getirilmiş kireçten başka bir şey olmadığını söylüyor. Rıdvan Paşa ve arkadaşı, Polonyalı bir maceracı ve ikinci sınıf bir eczacı olan, şimdinin Hıfzıssıhha Başmüfettişi Bonkowski Paşa, İstanbul'da kolera korkusunun kol gezdiği 1893 yılında sultanın fenik asit alınması için bağışladığı yaklaşık 50.000 lirayı cebe indirdiler. Sultan bu kurumlardan korktuğundan; yerel postane yok, telefon yok. Sokaklarda zabıta [de commissaires publics] yok; kişi tamamıyla bir çeşit taşıyıcı olan hamallara mecbur kalıyor. Neredeyse tamamı Türkçe'den başka bir dil anlamayan Ermeniler ve Lazlar. Birlik oluşturup, örneğin araçların boşaltılmasında başkalarının çalıştırılmasına izin vermiyorlar. Dolaşım özgürlüğünün en büyük suistimali. Ruslar kendi ticaret anlaşmalarında hamallığın kaldırılmasını istiyorlar. Pera'nın idaresi, özellikle de son iki yıldır bir utanç kaynağı. Eskiden Bükreş'te bakanlık yapan Blacque Bey, idare işini orduda albay olan oğluna bırakan bir ahmak. Alman imparatorunun ziyareti sırasında İstanbul nasıl Potemkin köyleri gibi süslendi.

15. Ermeniler. Ermenistan'ın ve sakinlerinin içler acısı durumu. Zeki Paşa'nın ve Kürtler'in yaptıklarıyla ilgili her şey doğru. Duyulmamış zulümler. Kısmen İngilizce ve Fransızca resmî belgelere dayanan otantik dokümanlar... Yerlilerin anlattıkları. Sultan çok iyi niyetliydi fakat Ermeniler'in kendisine karşı ayaklandığına kendisini inandıran askerî maiyeti tarafından aldatıldı.

16. Diğer Milliyetler.

17. Ülkenin Geleceği.

EK 2: Dr. Julius Grosser'in yazmayı planladığı kitabın Fransızca taslağı
(BOA, BEO. Y.A.HUS.333/38.002.001 (...)-15)

Y.A.HUS.00333.00038.002

119

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

d'une manière inouïe.- Le Sultan se réservant la décision sur la plupart des affaires; elles ne sont expédiées que très lentement ou jamais.- Les frais de ménage. 3000 personnes nourries chaque jour par les cuisines impériales.- Les cadeaux du Sultan. Exemples.- On évalue à plus de un million de livres les dépenses de la maison impériale.- Sa prétendue inclination pour la culture moderne, rien qu'un moyen pour tromper l'opinion publique en Europe.- Pensées sur l'avenir.-

III. L'entourage du Sultan. a. L'entourage intime non visible au public; b. l'entourage chargé des affaires: Raghib Bey, deuxième chambellan du Sultan dont l'assistance est absolument nécessaire quand il s'agit de concessions ou à obtenir la fourniture d'armes ou de navires pour l'armée et la marine ottomane. On évalue à quinze millions de francs ce que Raghib Bey a reçu en sa qualité de commissionnaire pour les contrats Mauser (50 millions), Krupp, pour la concession des chemins de fer d'Anatolie et les autres lignes construites depuis ce temps.- Le chef des eunuques.- Dervich Pacha.- Ghazi Osman Pacha.- Le maréchal Fouad Pacha, frondeur pour être voleur.- Mavrogenyi Pacha, premier médecin du Sultan: anecdote de la vie de cet homme, bouffon et intrigant.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BDA)

 CONSTANTINOPLE, 189
 RUE SOU-YERAZI, 13.

3.

IV. La forme du gouvernement. Elle est absolue dans le véritable sens du mot. Ni le grand-vézir ni les autres ministres n'ont la moindre influence sur la marche des affaires: ils sont les marionettes du Sultan qui obéissent aux doigts du maître. Si une décision du conseil des ministres déplaît à Sa Majesté, elle la renvoie: le conseil n'a que la seule mission de dire "oui" aux décisions du Sultan.- Tous les ministres musulmans et la plupart du type le plus rigoureux.- Le cheik-ul-Islam et Djeddet Pacha, le plus grand connaisseur de la loi ecclésiastique et civile étant également membres du conseil, le dernier sans portefeuille et ennemi acharné des Européens, toutes les décisions du conseil se dirigent contre l'esprit moderne.

VII. L'armée. Il ne faut pas juger d'après les impressions gagnées à Constantinople où les soldats sont préparés pour se montrer le vendredi au Sélanlık. La plus grande partie de l'armée se trouve dans un état pitoyable en ce qui concerne l'armement et les uniformes. Ce n'est pas une armée mais un nombre de soldats sans discipline et sans esprit militaire, dont le traitement est minime et

 ADRESSE TELEGRAPHIQUE
 GROSSER CONSTANTINOPLE

2-3

Y.A.HUS.00333.00038.002

121

 İslam
 Araştırmaları
 Dergisi
 51 (2024)
 83-138

4.

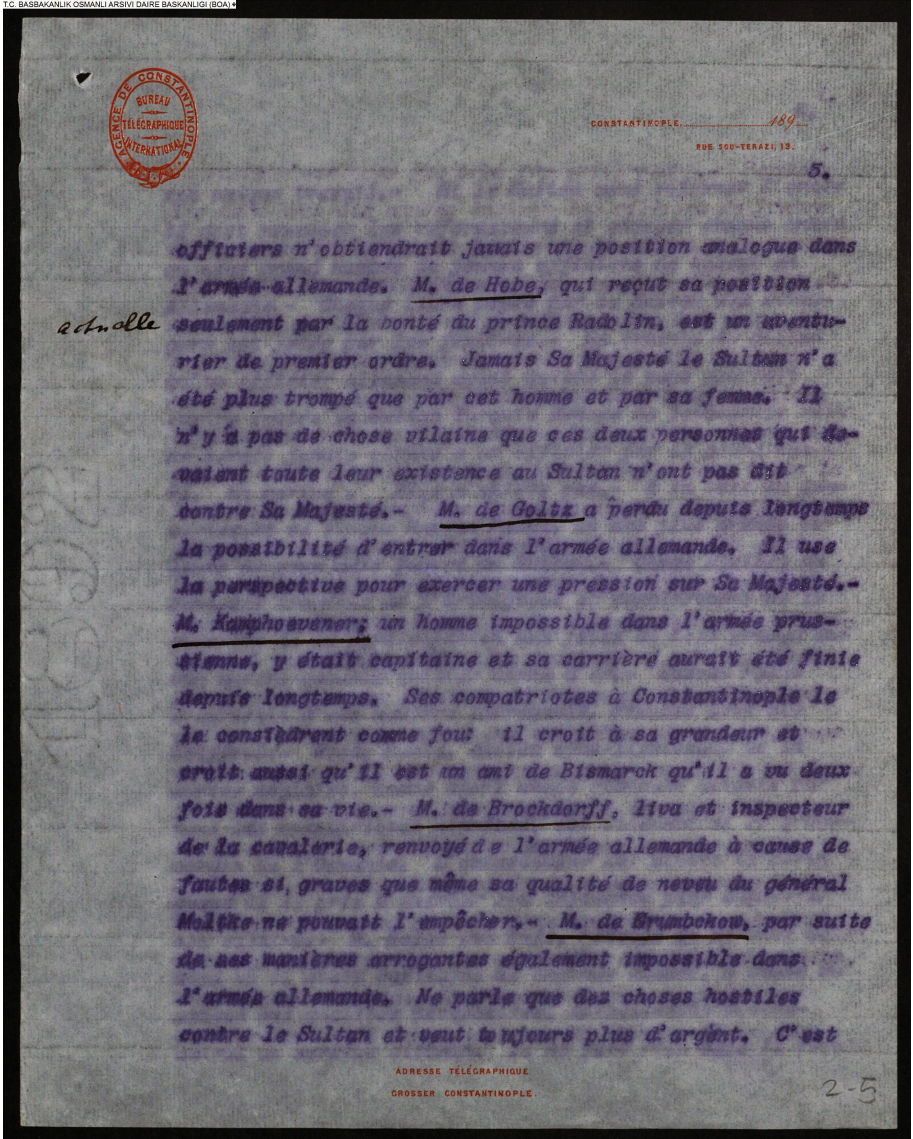
en outre n'est payé que très irrégulièrement.- Pendant les dernières dix années environ 100 millions de francs dépensés pour l'achat de fusils et de canons mais pas un seul fusil des fusils Mauser, dont environ 450000 ont été commandés en Allemagne ne se trouve entre les mains des soldats, le Sultan ayant peur que les fusils ne soient dirigés contre lui. Ils commencent déjà à se rouiller. Le même cas pour ce qui concerne les canons. Depuis des années aucun coup de canon ou tir de fusil dans toute la Turquie à l'exception des jours de fête.- Les officiers étrangers un malheur pour l'armée ottomane. Ils sont haïs par les officiers indigènes. Ils n'ont rien fait pour l'éducation de l'armée. Au commencement ils ont développé un certain zèle; plus tard ils n'ont rien fait que s'enrichir aux frais de la Turquie. Des officiers qui en Allemagne auraient été congédiés depuis longtemps ou ^{ils}recevaient 15000 francs ^{par an} au maximum reçoivent ici trois fois cette somme pour leur oisiveté. En outre M. de Goltz a exercé son influence en faveur de son gendre M. Krause, un vaut-rien, exclu de chaque position honorable en Allemagne, qui est sans avoir les connaissances nécessaires, conseiller au ministère des travaux publics, chevalier du Medjidié de seconde classe et aspire au grand-cordon et à la position de M. Horn.- Aucun des

et quatre

2-4

Y.A.HUS.00333.00038.002

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y A HTS 00333 00038 002

123

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

son unique travail.- Si le Sultan veut réformer l'armée
il doit renvoyer les réformateurs et envoyer chaque année
un plus grand nombre de jeunes officiers de talent en
Allemagne.- Chaque livre payée par le Sultan aux étran-
gers est jetée par les fenêtres.- La crainte du Sultan
qu'un officier allemand ayant quitté le pays pourrait
écrire contre le Sultan ^{elle} (Turquie dénuée de fondement; cela
ne serait jamais permis à un officier par le gouvernement).
VI. La marine. Elle n'existe pas.- A la tête du gou-
vernement se trouve Hassan Pacha, un des plus grands vo-
leurs du pays, mais favori du Sultan.- Comme visible du
désastre tragique de l'Erthogroul et dernièrement de la
question de la participation aux fêtes de Kiel presque au-
cun navire capable quitter ^{le} corne d'or.- Hassan Pacha
s'enrichit d'une manière incroyable. Preuves avec des
chiffres.- Woods Pacha, ancien sous-lieutenant de la
marine anglaise, homme absolument ridicule détesté par
tous ses compatriotes honnêtes, est vice-amiral et grand-
ordon de l'Osmanie. L'ambassadeur lui montra la porte
quand il le pria d'exercer son influence pour augmenter
son salaire.- M. Kalau von Hofe, renvoyé du service alle-
mand où il était capitaine de seconde classe, à cause du
manque des qualités nécessaires, actuellement contre-
amiral au service ottoman. Il ne fait rien mais il reçoit

*Zou aiment
la patrie et
ne travaillaient
pas à cause
de l'argent.*

26

Y.A.HUS.00333.00038.002

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (OCAK)

CONSTANTINOPLE, 1897

RUE SOU-TERRAZI, 13.

7.

30000 francs et se plaint toujours que ce n'est pas assez. Il critique la marine ottomane de la manière la plus sévère. - En Allemagne sa pension serait de 5000 francs.

VII. Les finances. - Elles se trouvent dans un état pitoyable. - La plupart des recettes sont données en gage à l'Administration de la Dette publique. Le reste est usé pour le paiement des salaires et spécialement pour le palais dont les exigences sont incommensurables. - Des traités de commerce n'existant pas, la Turquie ne charge plus que 8% sur la valeur taxée des marchandises; comme le employés faisant les taxes se font payer c'est le pauvre pays qui perd chaque année des millions. Si les traités étaient conclus sans considération des questions politiques qui en proportion ne sont d'aucune importance, les recettes des douanes pourraient être augmentées d'au moins 500000 livres par an. Preuves par la statistique. - La conclusion des traités de commerce une question vitale pour le pays. - Il faut cesser avec les commandes pour l'armée et la marine. Le nombre des fusils se trouvant dans les magasins plus que suffisant; de même les canons. Une flotte ne se construit pas avec un demi million de livres. En outre toutes ces commandes sont superflues

ADRESSE TÉLÉGRAPHIQUE
GROSSER CONSTANTINOPLE.

27

Y.A.HUS.00333.00038.002

125

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

parce que la guerre estè plus éloignée que jamais.- Les caisses souvent si vides que les paiements les plus nécessaires ne peuvent pas être faits. Spécialement au temps de Ramazan ^{et} du Bairam, où le Sultan est obligé par l'usage de faire des cadeaux à l'armée et de payer le montant des appointements d'un mois, les ministres des finances et de la liste civile se trouvent devant la nécessité de faire des emprunts à de hauts intérêts.- Avec l'administration financière actuelle il est absolument impossible pour le pays de retourner à la prospérité.

- Preuves par la statistique.

VIII. Le commerce. Grandes difficultés faites au développement du commerce par les autorités spécialement par la manière dont travaille la douane.- Le marchand perd un jour ou, plus jusqu'à ce qu'il recoive sa marchandise; une dizaine d'employés de chaque espèce se partagent dans la tâche de causer des difficultés. Seulement par la voie du bakchich il est possible d'obtenir les objets sans perdre un jour.- Manière rude dont les hamals traitent les marchandises les plus délicates.- Ignorance des taxateurs qui connaissent seulement les articles d'usage les soieries et les bijouteries.- Abus que l'importeur a le droit de payer au lieu du droit de la douane le treizième morceau ou la treizième partie des

CONSTANTINOPLE 1899 9.
RUE SOU-TERRAZI, 13.

importés

marchandises; par exemple: il importe 13 chaises, ne paye pas le droit de douane quand il trouve l'estimation trop haute et laisse une chaise au lieu des 8% à payer.

IX. La culture des sciences et l'instruction publique.

Essais faibles pour introduire quelques principes de l'éducation scientifique moderne. - Galata-Seraï; une espèce d'université où l'on peut apprendre quelque chose de toutes les sciences: mais aucun gradué ne serait admis à une université européenne comme étudiant régulier pas même sur un gymnase. Il faut reconnaître la bonne volonté et malgré toutes les fautes il serait un bonheur si le pays possédait plusieurs pareils institute, mais comme Constantinople n'est pas la Turquie, Galata-Seraï n'est pas une preuve pour l'état des écoles. - Ecole impériale de médecine. Un institut ridicule. Il n'y a de ni instruments ni clinique, ni professeurs instruits. Les soi-disants professeurs européens avec peu d'exceptions ne sont pas à la hauteur d'un chirurgien de village en Allemagne ou en Angleterre. Tous les professeurs ont un rang militaire. Il y a deux généraux de division, quatre généraux de brigade et une douzaine de colonels, lieutenant-colonels et majors. Le professeur de la chimie organique, un pharmacien au nom de Della Sudda, avec le titre et nom de Son

ADRESSE TELEGRAPHIQUE
GROSSER CONSTANTINOPLE

2-9

Y.A.HUS.00333.00038.002

127

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

Excellence le Général de division Faik Paşa. En outre il est sous son nom propriétaire d'une pharmacie à Pétra. Naturellement il y a parmi les professeurs un Allemand, Dr. von Duering, simple médecin échoué en Allemagne, qui se nomme ici professeur, prend l'argent du Sultan mais dit des injures contre le pays et les institutions et use la menace de quitter le pays pour obtenir plus d'argent. Malheureusement le Sultan retient de pareils individus au lieu de les mettre à la porte. Le même est le cas avec une soi-disante "Ecole d'Architecture" un embryo ridicule. On a engagé un jeune architecte allemand du nom de Jasmanü, élève de l'école d'architecture à Berlin, homme sans talent, exclu de la société des Allemands honnêtes à Constantinople à cause de son attitude morale qui l'a conduit même à la prison de Galata-Sérai. Raghîb Bey, auquel il a construit gratuitement deux maisons lui a procuré la position d'architecte impérial. Le musée impérial une farce. En dehors des sarcophages il ne contient le moindre objet digne de mention. Handî Bey, le directeur, un dilettante sans aucune connaissance scientifique, prend des décorations étrangères pour la mière dont il favorise les excavations étrangères contre l'intérêt ottoman.

X. La Justice. Elle n'existe pas dans le sens europ-

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

CONSTANTINOPLE 189
RUE SOU-TERRAZI, 13.

11.

péen. S'il est très difficile pour l'indigène d'obtenir son droit autrement que par la voie du Bakchich payé au Kadi, il est presque impossible pour un Européen quand il s'agit d'un procès contre un indigène. Le "Tidjabet", une espèce de tribunal mixte, une farce; les échevins appartiennent à la nationalité du plaigné²² mais le président est turc. En outre les séances n'ont lieu que deux fois par mois pour chaque nationalité. Ainsi il peut arriver qu'un procès pour une affaire proportionnellement petite dure des années. Exemples.- La plupart des contrats conclus entre Européens et Turcs donnent lieu à des procès à cause de l'interprétation de la langue turque qui permet que la signification du sens reste sombre.- L'ancien ministre de justice, Djevdet Pacha, un musulman fanatique exerçant encore aujourd'hui la plus grande influence sur la marche de la justice. Etat triste des prisons qui sont une honte pour notre temps; les prisonniers traités comme les chiens, spécialement quand il s'agit de chrétiens.

XI. La Presse. Il n'y a aucun pays du monde où la presse est ainsi liée par le gouvernement. Les journaux n'ont pas l'autorisation de publier un seul mot se diri-

ADRESSE TELEGRAPHIQUE
GROSSER CONSTANTINOPLE.

2-11

Y.A.HUS.00333.00038.002

129

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

geant contre le Sûltan ou les institutions du pays. Seulement des éloges du Sultan peuvent être publiés. Aucune critique défavorable d'un fonctionnaire public, soit-il étranger ou indigène, n'est permise. L'importation de livres très difficile, spécialement quand ils s'occupent de la Turquie. — Les censeurs généralement des personnes sans instruction exercent leur métier d'une manière inouïe. Ils ôtent des pages des livres avec la plus grande brutalité. Il n'est pas permis d'importer un atlas géographique où se trouve une carte avec le mot "Arménie". — Énumération des preuves pour la gestion de la censure. — Nécessité répétée pour les ambassadeurs d'intervenir auprès de la Porte à cause de la confiscation des livres destinés pour les écoles, parce qu'ils contenaient des chapitres sur la Turquie. — Aucune dépêche adressée à une personne connue n'arrive sans être soumise à la censure ou communiquée à Yildiz.

XII. L'Espionnage. Un réseau d'espions étendu sur Constantinople. On évalue à 20000 le nombre des personnes qui s'occupent de ce métier.. Le moindre événement arrivant à Constantinople porté à la connaissance du Sultan. Personne n'ose exprimer une opinion politique adverse à celle du gouvernement ou exercer une critique personnelle

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (İSOA)

CONSTANTINOPLE. 189
RUE SOU-TERAZI, 13.

13.

quelconque sans avoir peur des conséquences les plus funestes. L'espionnage la plus triste preuve pour l'état moral du pays. Il a démoralisé ~~le pays~~ la population. Les frais de l'institution énorme, on les estime à 200000 livres par an et plus. — Les facteurs des postes étrangères attaqués par des espions. Intervention des ambassadeurs. — Achmed Pacha se trouvant à la tête du bureau secret, un joueur dépensant des sommes énormes.

XIII. Aversion des musulmans contre les chrétiens. La soi-disant tolérance rien qu'une fable. Le Sultan et un grand nombre des membres de son entourage et aussi beaucoup de Turcs de la bonne société et les fonctionnaires d'Etat étant en relations avec des Européens exercent une certaine tolérance. Mais le Musulman, le Turc vulgaire est l'ennemi acharné du chrétien; il le déteste; pour lui il est impur. Dans certains quartiers de Stamboul même l'Européen est exposé à des invectives; au temps du Ramadan il est même dangereux de se montrer dans certains quartiers habités par des musulmans. Dans les provinces ce sentiment est encore plus développé.

XIV. CONSTANTINOPLE. En comparaison avec une capitale européenne celle de la Turquie est un village. Aucune in-

ADRESSE TELEGRAPHIQUE
CROSSER CONSTANTINOPLE.

2-13

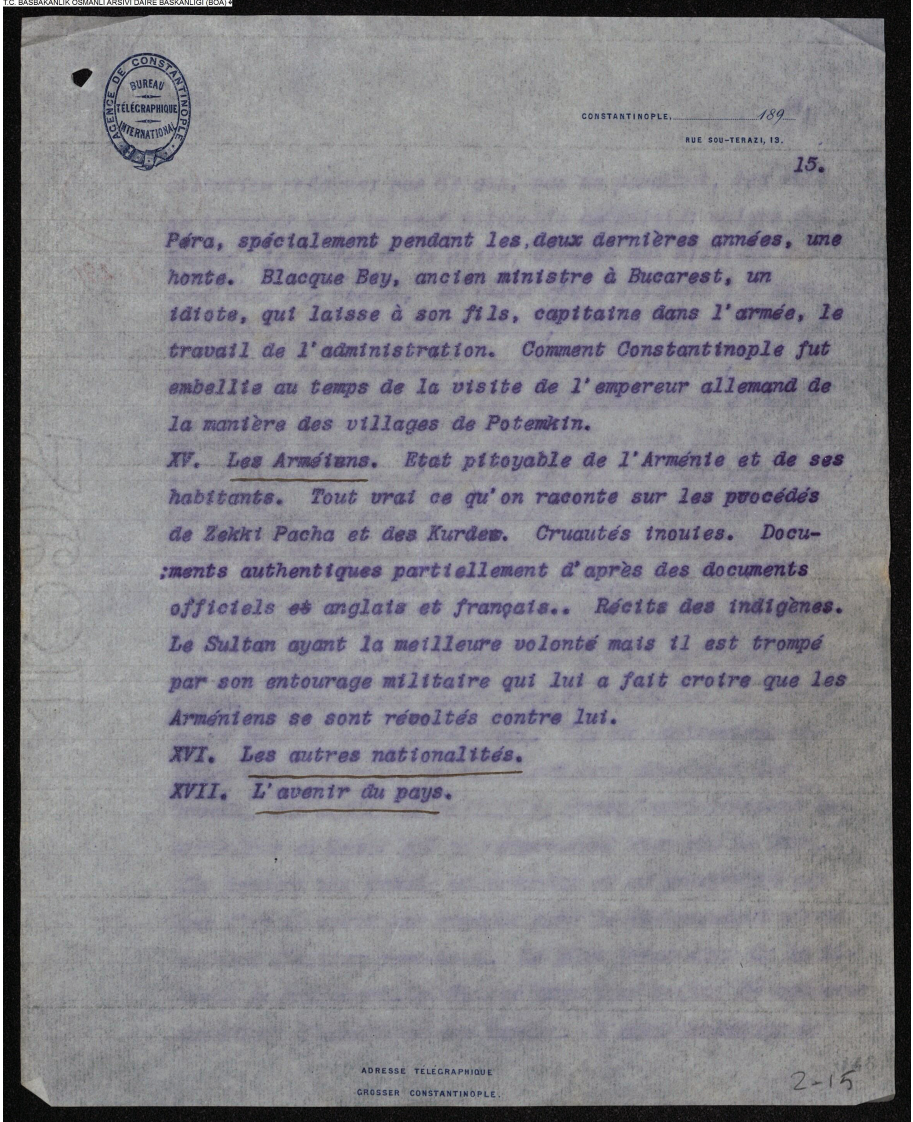
Y.A.HUS.00333.00038.002

131

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
83-138

stitution moderne; pas de gaz, pas de pavement, les rues se trouvent dans un état pitoyable de saleté; malgré que Redvan, le préfet de la ville, dépense des millions qui vont dans ses poches. En temps d'une épidémie les morts comptent ^{aient} par dizaines de mille. Kassim Pacha un foyer du choléra et de malades. —Aucune canalisation. —Le service sanitaire une farce; les rues saupoudrées en temps de choléra avec de l'acide phénique, ce que les connaisseurs disent que ce n'est rien que de la chaux pulvérisée. — Redvan Pacha et son ami Bonkowski Pacha, un aventurier polonais, pharmacien de seconde classe, et à présent inspecteur général sanitaire, ont empêché en 1893, où on avait peur du choléra à Constantinople, environ 50000 livres données par le Sultan pour acheter de l'acide phénique. Aucune poste locale, pas de téléphone, le Sultan ayant peur de ces institutions. Pas de commissaires publics dans les rues; on est absolument dépendant des hamals, une espèce de portefaix, presque exclusivement des Arméniens et Lazes qui ne comprennent rien que le Turc. Ils forment une grande association et ne permettent pas que l'on se serve par exemple pour le déchargement d'une voiture d'autres personnes. Le plus grand abus de la liberté du mouvement. Les Russes dans leur traité de commerce demandent l'abolition des hamals. L'administration de

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (EDAM)

Y.A.HUS.00333.00038.002

133

İslam
 Araştırmaları
 Dergisi
 51 (2024)
 83-138

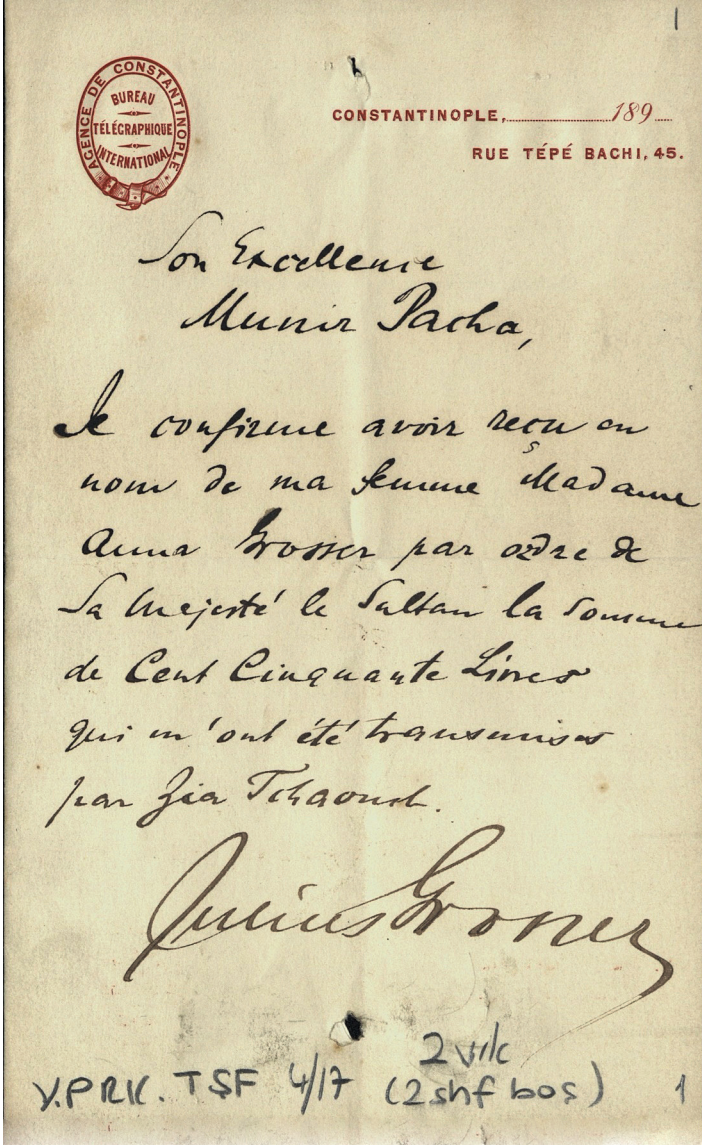
EK 3: Sadrazam Said Paşa'nın Julius Grosser hakkında Yıldız Sarayı'na sunduğu değerlendirme (BOA, Y.A.HUS.333/38.001.001 (16 Temmuz [1]311)

 ۶۹۱

حکومت نیه عملی اولدی اوردا زیادہ نشاریہ جکی سولیمو سالدور طولیلا برنیلور اور زمانه لایمده حضرت خلد قلی بیوسو غورمه
 اچانقنه بیضا اولدورنه سولیمو ایسولانک سن اشاری صفت جورا ایچمه تقیسات نیل سن بلک عین لیبیکه بار
 کورسور سیری اولدی سولیمو قیصن اولدی سولیمو نکور سولیمو لری اوج بک سولیمو ایچمه بجه دوقوعول سانه داز سولیمو
 دریمیل ورمه مقصوده سنا عین و تقیم قوش افارام واقمیک روسنه نظار سولیمو لری بر سولیمو حکومته ودرع المیه
 رسد قوش سولیمو نکور اولدی سولیمو قوش خدمت مقصد ارازمه مقبل حکومته بلک قوش تقصه دایع اولدی و صفت
 نظار سولیمو لری قوش سولیمو لری قوش خدمت ساقی سولیمو ایفادیک و ایچ بر سولیمو ایفادیک و ایچ بر سولیمو ایفادیک
 دایم دهن فارسه دایم قوش سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 ملولیک رسد ودرنه برده همدان کورمه باعلیه کورک صدارت جماعت دایم سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 عطیه کورم سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 روضت افارام بالواسطه نکور دایم قوش سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 بجه عولایت کورمه ایچمه اولدنه نظار کورسور فارسه برادیم کورسور کورسور ویک بو سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 دهن بر کورسور سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 داز اتحادیه وقت ارجا حده در عمو سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 نسولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 دول سانه عملیه دوقوعول نشاریه طولیلا داز طبعات نازمه سابقه و لاهق سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 نکور سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 اصلا سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 ودره عولایت باعلیه حقوقت دایم بونوع تقیسات و تقیسات دول نقطه نظر سانه لایم کورمه سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری
 ایسولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری

صدر اعظم
 ایچمه لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری ساقی سولیمو لری

EK 4: Anna Grosser-Rilke'nin 150 Lira aldığına dair Fransızca makbuz
(BOA, Y. PRK. TŞF. 4/17.002.002)

Y.PRK.TŞF.00004.00017.001

135

BLACKMAILING ABDULHAMID II WITH A BOOK
The Story of a Book designed and drafted by German Journalist Julius Grosser
Extended Summary

This article focuses on a book which occupied the agenda of Yıldız Palace government in the summer of 1895. The book was never written but was rather projected and outlined in detail. Dr. Julius Grosser, who served as a journalist in Istanbul since 1888 and ran a news agency called *Agence de Constantinopol*, came to the Sublime Porte with a short draft of a book and demanded money from the Ottoman Empire in exchange for not publishing it. It was a time when the Yıldız Palace-centered administration was at its peak and the discourse of opposition movements, especially the Armenian issue, had been on the European agenda for some time. It is also clear why the sultan could not remain indifferent to any loss of image that would come from a book written in European languages against the Ottoman state and Abdülhamid II. This is because the survival of the Ottoman Empire in the face of internal and external threats had become dependent on the position of the European powers and even the extent of their support since Mahmud II. This is why the Ottoman Empire launched the process of constructing the Tanzimat, a new order along the Western standards of Westernization/Modernization/Renovation. The criterion for the success or failure of these new arrangements was generally regarded in relation to their reception from the West. In a sense, the West had become an unofficial (or maybe even official) source of legitimacy for the Ottomans. Therefore, the preservation of this "legitimacy" became largely linked to the image/perception of a modern/civilized state.

Taking the opportunity for commercialization of this sensibility of the Administration, newspapers and news agencies exploited the troubles of the Ottoman state to blackmail the government and demanded money in exchange for favorable or unfavorable reporting. On the other hand, at a time when relations with Germany had reached an almost irreversible point, such a book, which included some allegations about German experts in the Ottoman state, would have also had negative effects in terms of international relations.

This article focuses on a specific case in this regard, a book that a foreign journalist, Julius Grosser, planned to write against the Ottoman state and Abdülhamid II in order to take advantage of Abdülhamid II's sensitivity to their foreign image, and how he tried to use it as an instrument of blackmail. However, a valid question remains: Was the book in question important enough to cause Abdülhamid II to panic and make him subordinate to open blackmail of a foreign journalist? Only an evaluation of the content of the book, seemingly planned to be published in English, French, German, and Russian, can provide insight into this. In order to answer this question, the draft (content) of the book and many other relevant documents filed in the Ottoman Archives have been analyzed, evaluated, and shared with the public for the first time in this article. That said, the identity of Julius Grosser (and his wife Anna Grosser-Rilke) and his activities in the Ottoman state are not included within the scope of the article. Through the use of archival documents, the memoirs of Julius Grosser's wife Anna Grosser-Rilke, published

in 1937, and existing literature, this article therefore attempts to provide a perspective about these two individuals. There is a hope that this “case study” will contribute to the understanding of Abdülhamid’s relationship with the foreign press.

As for the blackmail itself, Grosser’s blackmail was most likely motivated by his personal situation. At the time of the blackmail, Grosser was seriously ill and felt that his death was imminent. He aimed to ensure the future of his wife Anna Grosser-Rilke and his child with the guaranteed salary and lump sum of money he could extort from the Ottoman Empire through the threat of the book. Grosser attempted to take advantage of the importance the Abdülhamid regime paid to the impact of the news delivered from the Ottoman Empire to Europe, having witnessed this fact through the news agency he owned, *Agence de Constantinople*. The fact that Grosser was a member of the German colony in the Ottoman Empire and the relations between the Abdülhamid regime and Germany were sensitive encouraged him to sell his “blackmail” book for as high a price as he could. Eventually, the negotiations between the Ottoman State authorities and Dr. Julius Grosser resulted in a “middle ground.” Accordingly, the book was not published; in return, Grosser was given a monthly salary of fifty Ottoman Liras along with a one-time payment of five hundred Ottoman Liras.

In terms of the content of the book, it would have consisted of 17 chapters. The first four chapters were to be written by Dr. Grosser himself, while the rest of the book was to be written by three unnamed contributors. The chapters that Julius Grosser said he would write were supposed to be in the form of a general introduction, which critically discussed the historical and political developments which began with the Tanzimat Edict until 1895, under the title “General Introduction.” He then aimed to present the institutional structures of the Ottoman state, again in a critical manner, under the titles “The Sultan” in Chapter 2, “The Sultan’s Retinue” in Chapter 3, and “The Form of Government” in Chapter 4. Some topics of the remaining 13 chapters include: Finance, Navy, Army, Press, Istanbul, Intelligence, and Armenians.

As can be seen from the draft of the book presented, three topics were focused on: first, the structure and functioning of the Abdülhamid regime; second, Ottoman-German relations through German civilian and military experts in the Ottoman Empire; and third, the Armenian issue, which was closely followed by European public opinion. In struggling for the survival of the Ottoman Empire, it was one of the most important priorities for Abdülhamid, like his predecessors, to not provide the great European powers with any opportunity to “legitimize” any intervention that they had planned for a long time in the context of the “Eastern Question.” This book, to be published in four languages, could have materialized the feared intervention in the eyes of the European public.